

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

(עמודים 219-260 בספר הלימוד)

#### הקדמה למורה:

נושא האמונה לאחר השואה, ובכלל תגובות הגותיות לאחר השואה, הוא נושא רגיש, אצל מורים, תלמידים ובכלל בחברה. על מנת להימנע מאי הבנות, למידה שטחית או מסקנות מוטעות, אנו ממליצים לכל מורה לנקוט משנה זהירות בהוראת פרק זה. חשוב להזכיר לתלמידים כי השמדת יהדות אירופה מהווה מאורע היסטורי מורכב, שהתרחש בזירות שונות על פני מספר שנים, ובשיעורי מחשבת ישראל ההתמקדות תהיה בתגובות הגותיות - פילוסופיות ודתיות להשמדת יהדות אירופה. כלומר – איננו מתמקדים בגורמים ובתהליכים (שאלות השמורות לתחומי ההיסטוריה, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה) אלא אנחנו מתמקדים בתגובות אמוניות והגותיות לשואה.

על מנת לייצר את החיץ בין השיח המחקרי (היסטורי, סוציולוגי, פסיכולוגי) לבין השיח הדתי, אנו ממליצים לספק **רקע כללי על השואה**: למשל - הצגת החלוקה לשנות הרדיפות 1933-1939 ולשנות ההשמדה 1939-1945, הצגת מצבם הדמוגרפי של יהודים במדינות שונות לפני ואחרי השואה (ראו טבלה להלן).

במידה והתלמידים למדו על מלחמת העולם השנייה ועל השואה במסגרת לימודי היסטוריה, ניתן להסתפק במידע בסיסי ביותר, ולבקש מהתלמידים לומר חלקי מידע ממה שידוע להם, לכתוב את תשובותיהם על הלוח מחולקות לפי קטגוריות וכך יתקבל על הלוח מבחר נתונים היסטוריים שהתלמידים הרכיבו כמעט בכוחות עצמם (ניתן להיעזר בסלולריים לתרגיל זה). לנוחיותכם מספר נתוני רקע היסטוריים:

**מספר היהודים שנרצחו בשואה, במדינות שונות, על פי הערכות מחקריות, על-פי "יז ושם"**

מדינה	אוכלוסיית היהודים לפני המלחמה	מספר היהודים שנרצחו - אומדן מינימלי	אחוז הנרצחים ביחס לאוכלוסייה מלפני המלחמה, לפי אומדן מינימלי
פולין	3,300,000	2,900,000	87.9%
ברית- המועצות	3,020,000	1,000,000	33.1%
הונגריה	825,000	550,000	66.7%
רומניה	609,000	271,000	44.5%
גרמניה	566,000	134,500	23.8%
צרפת	350,000	77,320	22.1%
אוסטריה	185,000	50,000	27.0%
ליטא	168,000	140,000	83.3%
הולנד	140,000	100,000	71.4%
צ'כיה (בוהמיה ומורביה)	118,310	78,150	66.1%
לטביה	91,500	70,000	76.5%

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

מדינה	אוכלוסיית היהודים לפני המלחמה	מספר היהודים שנרצחו - אומדן מינימלי	אחוז הנרצחים ביחס לאוכלוסייה מלפני המלחמה, לפי אומדן מינימלי
סלובקיה	88,950	68,000	76.4%
יוגוסלביה	78,000	56,200	72.1%
יוון	77,380	60,000	77.5%
בלגיה	65,700	28,900	44.0%
בולגריה	50,000	0	0.0%
איטליה	44,500	7,680	17.3%
דנמרק	7,800	60	0.8%
אסטוניה	4,500	1,500	33.3%
לוקסמבורג	3,500	1,950	55.7%
פינלנד	2,000	7	0.4%
נורווגיה	1,700	762	45%
מרקו	?	142	
תוניסיה	?	790	
לוב	30000	762	2.6%
עיראק	?	179	
אתיופיה	?	33	
סה"כ	9,796,840	5,596,029	57.1%

אנו ממליצים, כחלק מהרקע, להציג בקצרה את השאלות ואת ההקשרים השונים שהמחקר האקדמי מציע לשאלה - "מדוע התרחשה השואה?" באמצע המאה ה-20 באירופה. שאלות שהובילו את המחקר לאורך השנים: האם כוונת הנאצים הייתה מלכתחילה השמדת היהודים או שמא זו התפתחות במהלך שנות המלחמה? האם יש משהו בתרבות הגרמנית שאפשר לנאציזם לעלות לשלטון ולשואה להתרחש? ואולי זה בכלל קשור בתרבות המודרנית הטכנולוגית, ולא דווקא הגרמנית? מה הקשר בין עליית הלאומיות לבין השואה?

אלו לא שאלות שהתלמידים מצופים לענות עליהן, אלא רק להיחשף אליהן, מתוך הבנה שיש תחומי ידע ומחקר שלמים העוסקים בשאלות אלו. ההצפה הקצרה של השאלות הללו נועדה לטעת בתלמיד את התחושה שהשאלות ההגותיות שאנו עומדים לשאול בפרק זה, ובמרכזן השאלה התיאולוגית, אינן השאלות היחידות שניתן לשאול על השואה, ואינן שאלות השייכות לתחום המחקר ההיסטורי-סוציולוגי, על אף שלעתים התשובות התיאולוגיות יציעו פשר היסטורי או סוציולוגי לשואה.

ניתן לומר לתלמידים: אלו שאלות קשות ומעניינות, אך אנחנו נתמקד בשאלות שקשורות לתחום שלנו, מחשבת ישראל, הגות יהודית, לדוגמא: איך מיישבים בין האמונה הדתית ובין השואה, ומהן התגובות הפילוסופיות האפשריות למאורע אכזרי כל כך?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני  
 תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.  
[taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il) מוזמנים לשלוח חומרים נוספים:

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

דרך נוספת לפתוח את הדיון לאחר הפתיח: בקשו מהתלמידים לחשוב מה יכולה להיות השאלה המרכזית של יהודיה המאמין באלוהי ישראל, בתורה, בהבטחה שאנו עם הבחירה – בעקבות השואה? התלמידים יעלו שאלות כגון:

❖ איפה היה אלוהים בשואה? איך אלוהים נתן לשואה לקרות? ניתן לרשום שאלות אלו בצד אחד של הלוח.

מאידך, נבקש מהתלמידים לחשוב על שאלה מרכזית שישאל יהודי/אדם אתאיסט, שאיננו מאמין באלוהים בכלל או באלוהי ישראל בפרט. התלמידים יעלו שאלות, שהמשותף ביניהן:

❖ איפה היה האדם בשואה?

שאלות אלו ממחישות למעשה את שתי השאלות המרכזיות שנעסוק בהן בפרק זה.

המלצת צפייה למורה לפני הוראת הפרק:

["שיחות שברוח" - פרופ' יוסף בן שלמה משוחח עם פרופ' אליעזר שביד על תגובות דתיות לשואה.](#)

[על שואה ואמונה - שיחה בין צילה מירון, לשעבר מפמ"ר מחשבת ישראל בחינוך הממלכתי, הרב ד"ר יוחאי רודיק, מפמ"ר](#)

[מחשבת ישראל בחינוך הממלכתי-דתי והרב מאיר לאו, הרב הראשי לשעבר.](#)

הפרק שלפנינו, כאמור, עוסק בנושא הרגיש והקשה הזה, מתוך גישות והיבטים שונים.

להלן שתי הצעות לסדר לימוד של הפרק:

הצעה א':

- א. ההלם והערעור הראשוני - ז'אן אמרי והרב קלונימוס שפירא
- ב. משבר אמונה דתי - יהודה עמיחי ואלי ויזל (ללא הטקסט השלישי של ויזל, אותו כדאי לשלב עם לימוד הטקסט של ברקוביץ)
- ג. הצדקת האל - העמדות החרדיות
- ד. אוריינטציה דתית חדשה - הרב אליעזר ברקוביץ והפילוסוף האנס יונס
- ה. חיפוש משמעות - אתי הילסום וויקטור פראנקל
- ו. עמידה אל מול הזיכרון - מיכל גוברין

הצעה ב':

- א. ההלם והערעור הראשוני - ז'אן אמרי והרב קלונימוס שפירא
- ב. הצדקת האל - העמדות החרדיות
- ג. משבר אמונה דתי - יהודה עמיחי (מומלץ בסדר לימוד שכזה להוסיף גם את טורו של חיים חפר היוצא נגד העמדה החרדית ביחס לשואה) ואלי ויזל (ללא הטקסט השלישי של ויזל, אותו כדאי לשלב עם לימוד הטקסט של ברקוביץ)
- ד. אוריינטציה דתית חדשה - הרב אליעזר ברקוביץ והפילוסוף האנס יונס
- ה. חיפוש משמעות - אתי הילסום וויקטור פראנקל
- ו. עמידה אל מול הזיכרון - מיכל גוברין

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

ההצעות שתיהן אמורות ליצור מהלך בין שמתחיל בערעור הטראומטי, עבור בתגובות מנוגדות משני קצוות שונים (נטישת האמונה והברית, שמירה בכל מחיר על האמונה והברית) והלוך בניסיונות הגותיים שיש בהם ממד קיומי יותר, של עמידה מחודשת מול ממדי חיים שונים של החיים.

**סדר לימוד אחר** יכול להיות לימוד העמדה החרדית האנטי ציונית ולאחר מכן מפגש עם הטקסט של אליעזר ברקוביץ, כרב המבקר את הבעייתיות המוסרית של עמדה זו. לאחר שנחשפו לביקורת על העמדה החרדית האנטי ציונית, הרואה בשואה עונש כתוצאה מחטאים דתיים של העם היהודי (=הפרה של שלוש השבועות), ניתן לחשוף את התלמידים לעמדה חרדית אחרת, זו של הרב טייכטאל, שברובה מעתיקה את הדיון למישור היסטורי ריאלי ומבקרת את הסלידה או האדישות מן הציונות.

### חלק א': השואה - משבר אמונה אנושי

#### הצעת פתיחה: תרגיל כתיבה - אובדן האמון בעולם

אנו ממליצים, עוד לפני שמתחילים לעסוק בתגובות לשואה, לתת לתלמידים תרגיל כתיבה קצר שמגיב לשאלה:

**מה יגרום לך לאבד אמון בעולם/בדת/במדינה/בסביבה/בחברה/במסורת/במשפחה שבה אתה חי?**

ניסוח נוסף אפשרי:

**אילו דברים צריכים לקרות כדי שאת/ה תאמרו - "פעם הבנתי והאמנתי בעולם ולסביבה, וכעת - אין לי אמון בהם."**

#### עיבוד של התרגיל על הלוח בכיתה:

תלמידים שמעוניינים לשתף יקריאו את הקטע שכתבו. תוך כדי המורה יכתוב מילות מפתח על הלוח.

לאחר שהלוח מתמלא במילות מפתח שונות, יש לעבד עם התלמידים את הדומה והשונה בין התשובות השונות.

לרוב המסקנה תהיה: אובדן אמון במערכות, במוסדות ובעולם כרוך במקרים טראומטיים שיש בהם יסוד של **אלימות**,

**בגידה באמון, השפלה.**

כמו כן - ההסברים, התיאורים והסיפורים כבר אינם משכנעים מספיק כדי לבסס אמון בחזרה.

### א. השואה כמשבר אמונה אנושי (בעקבות ז'אן אמרי) – עמוד 222

הקטע בספר הלימוד שלנו לקוח מתוך ספרו של איש הרוח האוסטרי ממוצא יהודי ז'אן אמרי<sup>1</sup> "מעבר לאשמה ולכפרה - ניסיונותיו של אדם מובס לגבור על התבוסה". ספרון קצר זה, היחיד מבין כתביו של אמרי העוסק באופן ישיר בחוויותיו כאסיר במחנה הריכוז וההשמדה אושוויץ, עוסק בתיאור ובניתוח ההתפרקות המיוחדת שחווה דווקא האינטלקטואל במחנה. לאורך הספר מבקש אמרי להביע את התובנה כי נוכח העינוי וההשמדה נאבדה לו, כיהודי וכאיש רוח במאה ה-20, תחושת

<sup>1</sup> למורה שלא מכיר את סיפור חייו של ז'אן אמרי, או בשמו המקורי - הנס מאייר, מומלץ מאוד לקרוא כאן. כמו כן, הרצאתה של ד"ר עילית פרבר מאוני'ת"א יכולה להעמיק את קריאת המורה בקטע של אמרי.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

האמון בעולם ובאנושות, וכמובן בערכי הנאורות עליהם חונך. ערכי נאורות כגון - תקווה, קדימות השכל, שוויון, האדם במרכז, זכויות אדם, זכויות אזרח.

**אמרי כותב:** "מי שעונה, שוב לא ירגיש לעולם כבן־בית בעולם. את חרפת ההשמדה אי אפשר למחות. האמון בעולם, שבחלקו כבר נותץ במכה הראשונה אבל בעיניי קרס לבסוף כליכולו, לא ישוב עוד. העובדה שהזולת החי עמנו הפך לזולת החי נגדנו – עובדה זו מוסיפה לרבוץ בתוך המעוֹנה כאימה דחוסה: איש אינו מביט מעבר לה החוצה אל עולם ש"עקרון התקווה" שולט בו. המעונה הופקר, ועודנו מופקר חסר־הגנה לפחד. הפחד הוא שמניף מעתה את השרביט מעליו. "

אנו ממליצים להתעמק במשפטים המודגשים בספר הלימוד (אליהם מפנות גם השאלות) ולהשוות אותם לתשובות התלמידים מתרגיל הפתיחה. אמרי מדגיש את תחושת חוסר הביתיות שלו בעולם המערבי האירופאי, מקום אשר שהחוקים בו היו יחסית ברורים, ואשר התפרק ונהפך לכלא ומרתף-עינייים עבורו.

### מדרש תמונה:

בחרו תמונה אחת המופיעה בעמוד 222 וכתבו פסקה: מה התחושות והמחשבות שלי בעקבות התבוננות בתמונה. מה הקשר בין התמונה שבחרתם לבין דברי אמרי: "מי שעונה - שוב לא ירגיש לעולם כבן־בית בעולם".



### להעשרה: קטע נוסף של ז'אן אמרי לעיון המורה, אשר ניתן גם לשלבו בכיתה:

"בוקר בוקר אני יכול לקרוא בקומי את המספר שעל אמת ידי. זה נוגע עד קצות פיתוליהם של שורשי קיומי, ואך איני בטוח שאין זה כל קיומי. ואז קורה לי בערך מה שקרה לי לפני, כשחשתי את מכת האגרופ הראשונה של השוטר: יום יום אני מאבד מחדש את האמון שלי בעולם. היהודי שאינו יכול להגדיר את עצמו על דרך החיוב, היהודי של השואה, כמו שאנחנו רשאים בהחלט לכנות אותו, חייב להסתדר איכשהו בלי אמון בעולם. השכנה מברכת אותי בלבביות, בונז'ור מיסייה, אני מרים את כובעי, בונז'ור מאדאם. אבל מאדאם ומיסייה רחוקים זה מזה ככוכב אחד ממשנהו, שכן מאדאם הסבה אתמול את עיניה כשלקחו את מיסייה, ומיסייה הסתכל במאדאם בעד האשנב המסורגת של המכונית היוצאת לדרכו כאילו היא מלאך אבן משמים בהירים וקשים, החסומים בפני היהודי לעולם ועד. אני קורא מודעה מטעם הרשויות, הפונה אל *la*

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

*poplution*, בבקשה לעשות מעשה כלשהו, להוציא את פחי הזבל בזמן, או לתלות דגלים לכבוד איזה חג לאומי, להפלייסיון, עוד מחוץ שלא מן העולם הזה, שאיני יכול להגיע אליו, כשם שאיני יכול להגיע אל הטירה של קפקא. שכן, להפלייסיון פחדה מאוד אתמול להסתיר אותי, ואין לדעת, למרבה הצער, אם מחר היא תהיה אמיצה יותר כשאקיש על דלתה.<sup>2</sup>

### בלימוד הקטעים הללו חשוב להדגיש:

1. נקודה מרכזית העולה מן הקטע בספר הלימוד: אובדן האמון של המעונה בבני אדם אחרים, במערכות ובסביבה. זהו **אובדן אמון בעולם**, שחש כל מעונה באשר הוא. יש לתת דגש על כך שאמרי מייצג פה את אובדן האמון במערכות האנושיות החילוניות - ברעיון הליברלי, בדמוקרטיה המודרנית, בהומניזם. אמרי, כאדם חילוני, אינו חווה משבר אמונה דתי, משום שאיננו בעל אמונה דתית כלל.
2. נקודה מרכזית נוספת העולה מקטע ההעשרה שהוצג לעיל: **אובדן האמון בעולם כיהודי**. אמרי מייצג עמדה אשר שותפים לה יהודים רבים מאז מאורעות השואה. עמדה הרואה בשואה כאירוע המעצב של תודעתם היהודית וכסיבה מרכזית לשימור זהותם כיהודים. אם נרצה, לפי אמרי, השואה היא הכישלון המובהק של העולם לראות את היהודי כאדם ולא רק כיהודי, ולכן - אין מנוס, וגם עליו כבן למשפחה מתבוללת, לקבל את עובדת יהדותו, הספוגה בדם העינויים. יש להדגיש שהמסקנה של אמרי **אינה** טומנת בחובה חזרה למסורת ישראל ולאמונה הדתית אלא לשייכות לקולקטיב היהודי, שייכות שיש בה אלמנט כפוי, שייכות אשר הוגדרה על ידי גורמים חיצוניים.<sup>3</sup>

### ב. ערעורה של תורת הגמול כבסיס לאמונה (עמוד 224-223)

(המקרה של האדמו"ר מפיאסצנה, הרב קלונימוס קלמיש שפירא)

**הערה למורה:** לפני שניגשים לקריאת הקטע של הרב קלונימוס קלמיש שפירא, כדאי להזכיר לתלמידים שהעמדה של ז'אן אמרי היא עמדה חילונית המדגישה את הערעור ואובדן האמון במערכות ההומניסטיות, בקידמה, בשוויון וכו'. אמרי בעצמו, כאיש רוח אשר שרד את אושוויץ, כותב על אובדן האמון שלו בעולם. כעת התלמידים עומדים לקרוא קטע שנכתב בזמן השואה ממש, בשנת 1942, על ידי רב ידוע מגטו ורשה, וגם בו יש אלמנט של אובדן אמון, אבל **אובדן אמון מסוג אחר**.

**רקע:** הרב קלונימוס קלמיש שפירא (1889-1943), או האדמו"ר מפיאסצנה, היה רב חרדי חסידי בפולין שבין שתי מלחמות העולם. על אף שכתב קטעי הגות והדרכה חסידיים רבים, הוא מזוהה לרוב עם דרשותיו משנות המלחמה, בזמן שהותו בגטו ורשה.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> אמרי, ז'אן, מעבר לאשמה ולכפרה, עמ' 199-200.

<sup>3</sup> אם התלמידים למדו את [מעגלי שייכות](#) בעבר הם מכירים את ז'אן אמרי ואת טענתו, מתוך מעגל האחריות ההדדית בקטע "סולידריות מתוך איום" (עמ' 99-100).

<sup>4</sup> מקורות מומלצים: [ערך הויקיפדיה על הרב קלונימוס קלמיש שפירא](#), [ערך ויקיפדיה על ספר הדרשות "אש קודש"](#), [הרצאתה של גב' אסתר פרבשטיין על דמותו של הרב \(יש לשים לב שההרצאה ניתנת במסגרת מכללה חרדית\)](#), [עבודת תזה מאוניברסיטת בר-אילן העוסקת](#)

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

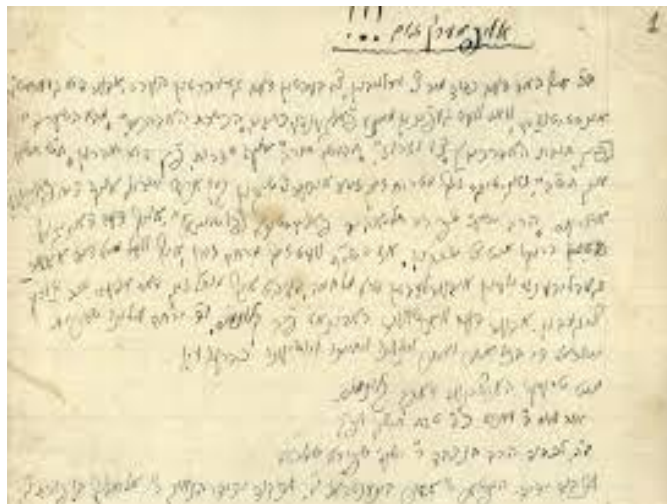
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**לפני** הקריאה בקטע הקצר שבספר, כדאי מאוד להציג לתלמידים את סיפור מציאתן של הדרשות, וגם של הטקסט אותו הם עומדים לקרוא:



תמונה של אחד מכתבי היד

ב-1943, בתקופת החיסול של גטו וורשה, הרב העביר את כתביו ודרשותיו לחזקת ארכיון "עונג שבת" שפעל בגטו (בראשותו של עמנואל רינגלבלום). קובץ הדפים הוטמן בתוך כד חלב ונמצא כמה שנים לאחר המלחמה במהלך בנייה על הריסות הגטו. פועל פולני העביר את כד החלב למכון ההיסטורי היהודי בוורשה. פעיל הסוכנות היהודית, ברוך דובדבני, התחקה אחר הכתבים והביא עותק שלהם לחסידי פיאסצנה בארץ.<sup>5</sup>

לאחר מרד גטו וורשה באפריל 1943, הועבר האדמו"ר שפירא למחנה הריכוז טרווניקי, ליד לובלין, שם נרצח ביחד עם שאר יהודי המחנה במסגרת מבצע "חג הקציר" שערך האס אס.

### באחד מן הדפים מופיעה מעין בקשה או צוואה של הרב לתלמידיו:

"[...] לכבוד אחי ורעי הנצמדים בלבי מאז שיחיו.

את הקונטרס [...] התחילו להדפיס קודם המלחמה, ונפסק בפרוץ המלחמה, ועתה כשאנו בסכנה חס וחלילה בכל יום, הנני מבקש מכם אהובי ויקירי, שכשיעזור ה' ויגיעו לידכם הקונטרסים [...] משנות הזעם ת"ש תש"א ותש"ב תואילו להשתדל להדפיסם, [...] אני מבקש ומתחנן לפני כל אחד מישראל שילמד בספרי, ובטח זכות אבותי הקדושים [...] יעמוד לו ולכל ביתו [...]. והנה בהקדמה [לספר] הצגתי הזכרה לזוגתי הצדקת ז"ל בלבד, כי אז עוד היה טוב לי, ואז היתה אמי מורתי הרבנית הצדקת זצ"ל, בני הקדוש הרב זצ"ל וזוגתו כלתי הקדושה הרבנית זצ"ל בחיים; אבל עתה שלדאבוני ולגודל שברי איבדתי בעוונותיי המרובים את כל יקר הזה, וחשכו מאור עיני לא עליכם [...].

וה', ירחם ויאמר די לצרות ישראל ולצרותי, וישיב לי את בתי היקרה והנחמדה מרת רעכיל יהודית שתחיה לחיים טובים וארוכים, כי נחטפה ממני ביום ב' בראש חודש אלול [...] תשב [זמן הגירוש הגדול, ב.ש.] [...] יותר לא אוכל לכתוב. [...] דברי

---

**בשאלת יחסו של הרב קלונימוס לשואה, ראינו עם ד"ר צבי לשם על מפעלו הרוחני וחיינו של הרב קלונימוס קלמיש שפירא.** כמו כן, מומלץ לקרוא את המהדורה המבוארת של "אש קודש" שערך וביאר ד"ר דניאל רייזר, הוצאת מכללת הרצוג, ירושלים, תשע"ז.

<sup>5</sup> סיפור מציאת הדרשות מתואר בעדותו של דובדבני במשפט אייכמן, במהלכה הוא אף מקריא קטעים מן הדרשות, כולל הקטע הנלמד בספר. **לעדות המלאה (מדקה 09:00 עד דקה 23:30).** לברוך דובדבני קורא את הקטע הנלמד בספרנו, התחילו בדקה 22:00, עד דקה 23:30.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

אוהבכם אחיכם ורעכם המתגעגע אליכם, ישראל העמוקים עד תהום רבה הנשבר והנרצף מצרותי ומצרות וגבוהים עד שמי שמים והמצפה לישועת ה' כהרף עין קלונמוס".<sup>6</sup>

### ניתן לקרוא את הקטע בכיתה על מנת להדגיש שני דברים:

א. מצבו הנפשי של הרב, כמי שאיבד כבר חלק גדול ממשפחתו במה שהוא מכנה "שנות הזעם" של ת"ש, תש"א, תש"ב (1940, 1941, 1942).

ב. את בקשתו שהטקסטים שלו ישרדו ויודפסו, ואת העובדה שבכך שאנו לומדים אותם בכיתה אנחנו במידה מסוימת ממלאים אחר בקשתו.

### "איך מחזיק העולם מעמד?!?! (עמ' 224)

בקטע המופיע בספר, מתוך דברים שכתב לפרשת חקת בשנת תש"ב (1942), מביע הרב קלונימוס קלמיש שפירא את תמיהתו האמונית - כיצד עולם כמנהגו נוהג נוכח הזוועות הללו? איך עצם הבריאה לא משתנה נוכח זעקות הילדים? ומדוע אין חריגה מן הבריאה? שתיקתו של העולם העומד מנגד היא כמו שתיקתו של האל גם. זוהי תמיהה אמונית קשה של רב הנמצא בלב התופת.

חשוב לשים לב עם התלמידים להתכתבות של דברי הרב עם הפיוט "אלה אזכרה", המתאר בין השאר את הנעשה בשמיים בזמן הריגתם של חכמים על ידי הרומאים, חכמים הקרויים גם עשרת הרוגי מלכות<sup>7</sup> (אל אחד מהם, רבי עקיבא, נחזור בהמשך הפרק, גם כרקע לדבריו של הרב אליעזר ברקוביץ).

בעמ' 223, מופיע הסבר על הפיוט ובהערות שוליים מופיע גם הפיוט עצמו. אנו ממליצים גם להשמיע בכיתה את הפיוט, [דרך](#)

[אתר הספרייה הלאומית, שם גם נמצא פירוש טקסטואלי צמוד ורקע לפיוט.](#)

### כדאי לתת לתלמידים להתמודד עם השאלות המלוות את הקטע:

**בשאלה 2** ניתן לומר שהדומה בשתי הסיטואציות (עשרת הרוגי מלכות ומאורעות השואה) הוא העובדה שחפים מפשע מתים רק בשל יהדותם. כמו כן מדובר בשני מאורעות אכזריים שקרו ליהודים חפים מפשע, ולא גררו התערבות או הצלה מן השמיים. לעומת זאת, ניתן לומר שהשוני בין הסיטואציות גם הוא בולט: בדרך כלל מייחסים לעשרת הרוגי מלכות מוות על קידוש השם, כלומר - העדפת המוות על פני זניחת הדת. האנטישמיות המודרנית הנאצית לא השאירה כלל אפשרות ליהודי לזנוח את זהותו, משום שהיא מתבססת על אנטישמיות גזענית-ביולוגית, ולכן אפילו אנשים שאבותיהם היו יהודים אך הם עצמם התנצרו-הושמדו! נקודת שוני נוספת היא העניין הכמותי: מאורע של עשרה חכמים אשר בחרו למות על קידוש השם, אינו דומה לרצח שיטתי של כ-מיליון וחצי ילדים, של כשישה מיליון יהודים. כמות ההרוגים משנה גם את עוצמתו וחומרתו של האירוע.

<sup>6</sup> להרחבה על קטע זה ועל משנתו של הרב קלונימוס קלמן שפירא - [ראו גם מאמרה של בלהה שילה באתר "ד ושם"](#).

<sup>7</sup> למאמר על המונח "עשרת הרוגי מלכות", [לחצו כאן](#). מכיוון ש"עשרת הרוגי מלכות" ומושג קידוש השם הם נושאים רציניים מאוד, ניתן גם להקליל ברגע מסוים את האווירה בכיתה ולצפות בכיתה [בקטע מתוך התכנית "היהודים באים" העוסק בעשרת הרוגי מלכות](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)



# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

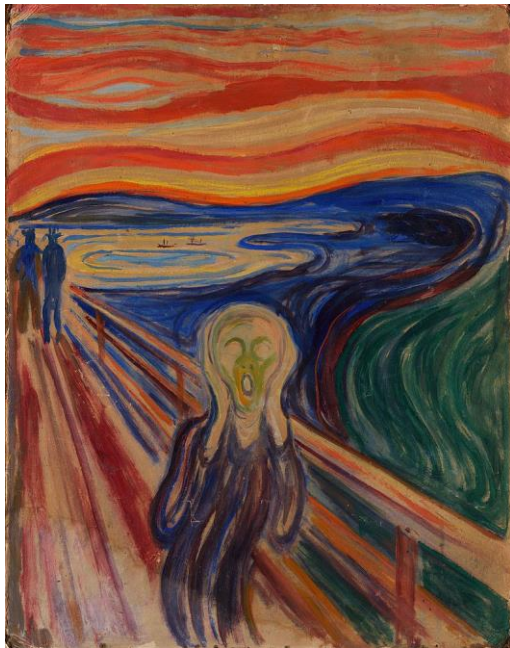
## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**שאלות 3,4,5** עוסקות ביחס העולה מן הטקסט לגבי אלוהים. העובדה שהרב קלונימוס קלמיש שפירא משתמש במילים "חס ושלוש" מראה על עומק המשבר. האם ניתן בכלל, כאדם דתי, להעלות על הדעת סיטואציה של אל אדיש כזה? יש להזכיר גם שב-1942 הרב כבר מודה כי מאורעות שכאלו טרם היו בהיסטוריה של עם ישראל. בטקסט לא מובאת סיבה לשואה, והקורא נשאר עם התמיהה הגדולה.

### מדרש תמונה: "הצעקה" מאת מונק

האמן הנורווגי אדוורד מונק צייר את הציור המפורסם "הצעקה" בשנת 1893, לפני מלחמות העולם. כך מתאר מונק את הרקע לציור: "הלכתי לאורך שביל עם שני ידידים - השמש נטתה לשקוע - לפתע האדימו השמים כדם - עצרתי, כוחי תש, ונשענתי על הגדר - היה דם ולשונות אש מעל הפיורד הכחול-שחור ומעל העיר - ידידי הוסיפו ללכת, ואני עמדתי שם רועד מחרדה - וחשתי צעקה אינסופית עוברת בטבע."

- נסו לזהות את האלמנטים שמונק מספר עליהם בתמונה (החברים, שקיעה אדומה, הגשר וכו')
- יש שאומרים שהתמונה מבטאת את תחושת הבדידות והייאוש של האדם בעידן המודרני. מה בתמונה, לדעתכם, מבטא בדידות וייאוש?
- מה הקשר, לדעתכם, בין "צעקה אינסופית" שעוברת בטבע, כדבריו, לבין צעקת האדם?



■ האם פני האדם הצועק מזכירים לכם מישהו?

התמונה מאוד מפורסמת והיותה השראה לרבים. היא גם ההשראה לדמות "silence" שמופיעה בעונה השישית של הסדרה "דוקטור הו", כשרצו דמות שתהיה מפחידה במיוחד.



## העשרה: You want it darker / ליאונרד כהן

### להאזנה לשיר לחצו כאן

למאמר של הרב דוד סתיו בעקבות השיר – "מאברהם ועד לאונרד כהן – לא מתחנפים לאלוהים", [לחצו כאן](#).

מוטיב הוויכוח עם האל נוכח אסונות, הוא אכן מוטיב העובר כחוט השני מאז אברהם אבינו.

'אתה רוצה את זה אפל יותר' – You want it darker, הוא אחד השירים האחרונים שכתב ושר ליאונרד כהן, זמר ויוצר

יהודי-קנדי, לפני מותו בשנת 2016. בשירו זה כהן קורא תגר על אלוהים ועל חוסר הצדק בעולם, ממש כמו אברהם אבינו.

המילה "הַנְּנִי" מופיעה פעמים רבות בשיר. שני המופעים הראשונים של מילה זו בתורה לקוחים מסיפור עקידת יצחק, שמזמן

(בצורה קשה וקיצונית) דיון על יחסים ואמונה בין אלוהים ובין אבות ובניהם.

שאלת הצדק האלוהי בא לידי ביטוי מובהק בציווי של אלוהים להעלות לעולה את בנו, יחידו, אשר אהב.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

(ו'יאמר יצחק אל-אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואינה הששה לעלה. בראשית כ"ב 7, ויקרא אליו מלאך יהוה מן-השמים ויאמר אברהם ויאמר הנני. שם, 11)

בשיר מוטיבים יהודיים נוספים (כמו בכמה משיריו האחרים) ביניהם התכתבות טקסטואלית עם תפילת הקדיש ושילוב של חזן בקטעים מסוימים.

### חלק ב': מעורבות האל בעולם והצדקתו בהגות החרדית

בחלק ב' של פרק הלימוד מופיעים שלושה טקסטים:

1. קטע מספרו של פרופ' אליעזר שביד בנושא תפיסת העולם החרדית נוכח השואה
2. קטע מתוך הספר "ויואל משה" של הרבי מסאטמר בדבר הסיבות הדתיות לשואה
3. קטע מתוך הספר "אם הבנים שמחה" של הרב יששכר שלמה טייכטאל.

אנו ממליצים ללמד קודם את שני הטקסטים הרבניים ורק לאחר מכן את המאמר של פרופ' שביד, כסיכום.

לפני שמתחילים בקריאה של שני הרבנים החרדים, הרבי מסאטמר והרב טייכטאל, כדאי לעשות סדר לתלמידים לגבי המונח "חרדים"<sup>8</sup>. ניתן לסכם עבור התלמידים חלק מן הנקודות בלבד, אך חשוב להציג בפניהם תמונה קצת יותר ברורה של העולם החרדי מאשר זו שהם נחשפים אליה לרוב:

1. חרדים הוא שם גנרי לכל הזרמים המקפידים יותר במצוות ושמרנים באורתודוקסיה.
2. האורתודוקסיה החרדית היא תנועה שנוצרה במודרנה, במאה ה-19 באירופה, כתגובה להשכלה ולרפורמה.
3. החרדים אינם מפחדים מהאל כפי שהתלמידים סוברים, אלא "חרדים לדבר האל" לפי הפסוק בישעיהו סו' "שָׁמְעוּ דְבַר-ה', הַחֲרָדִים אֶל-דְּבָרוֹ".
4. החרדים מהווים קשת רחבה של זרמים – ליטאים, חסידים ולאחרונה גם יוצאי עדות המזרח.
5. ציות לגדולי הדור – רבנים הנחשבים למנהיגים הבכירים, לא רק בנושאי הלכה ודת אלא בכל נושא באורחות החיים. הדוגמא הבולטת שירות צבאי שאין לו שום איסור בהלכה.
6. אדיקות דתית - הקפדה יתרה על המצוות וסירוב לערוך התאמות הלכתיות לשינויים.
7. שמרנות באורח החיים מבחינה תרבותית, לדוגמא – הלבוש שמקבע ביגוד שהיה מקובל במאה ה-18 בפולין. במהלך השנים חלו בכל זאת שינויים בחברה החרדית, למשל יציאת נשים לעבודה, אך השמירה על העולם הישן נשארה האידיאולוגיה המרכזית ("חדש אסור מן התורה").
8. התנגדות גורפת לציונות כרעיון (בניגוד לאנשי 'ציונות הדתית', שגם הם אורתודוקסיים בגישתם ההלכתית, אך דוגלים בגישה המשלבת דת ולאום). הסיבות רבות ממרידה באל ועד הסתייגות מהרעיון הלאומי הזר. ישנם חרדים שמשתפים פעולה עם המדינה, אך תמיד יקפידו לשלול את הרעיון הציוני המדיני הכולל צבא ועצמאות וכו'.

<sup>8</sup> הנקודות מבוססות על מאמרו של פרופ' בנימין בראון, "ואין שיוך רק התורה הזאת", וסוכמו על ידי ד"ר אודי גבעון לטובת המדריך למורה. בנוסף, מומלץ למורה לצפות בהרצאתו של פרופ' משה הלברטל בנוגע לאורתודוקסיה החרדית, [בקישור כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

9. הסתגרות והתבדלות. גם כאן ישנה קשת רחבה של התנהגויות מתנועות שמעורבות בהוויה הישראלית כש"ס וחב"ד ועד פלגים בעדה החרדית שבנו "גטו" פיזי ושמתנכרים ואף עוינים למדינה. כאן יש לציין שהרבי מסאטמר למרות שלא התגורר בישראל, הוא אחד האידיאולוגים המשפיעים ביותר על הפלגים הקיצוניים בהתנגדותו לתנועה הציונית ולמדינת ישראל.

### א. הציונות והשואה - הרב טייטלבוים (הרבי מסאטמר) (עמ' 227)<sup>9</sup>

#### המלצה למורה:

- א. אנו ממליצים למורה לצפות [בסרטון הקצר של ד"ר עמית אלון](#) בערוץ היוטיוב של מחשבת ישראל בנושא תפיסת הרבי מסאטמר.
- ב. כדאי להכין את התלמידים מראש לכך שהם עומדים להיפגש עם טקסט שלרובם יהיה קשה להכיל אותו, ובהחלט יגיע הרגע לביקורת על הטקסט, אבל שכעת הזמן להקשבה.
- ג. רצוי לספר לתלמידים בקצרה את תולדות חייו של הרב טייטלבוים (ששם משפחתו איננו 'מסאטמר'...). תקציר חייו מופיע בעמוד 227, אך ניתן לציין גם שלמרות שהתנגד להצעות של המוסדות הציוניים להוציא את חסידיו מאירופה בתקופת השואה, והם אכן נשארו ונספו, הוא עצמו היה בין העולים לרכבת קסטנר' שהובילה אותו בבטחה לשוויץ, ומשם היגר לארה"ב, שם הקים חצר חסידית חדשה (לאחרונה הוקרנה סדרת טלוויזיה בשם "[המורדת](#)", המבוססת על סיפור ביוגרפי, והמתארת בין השאר את הווי החיים בקרב חסידות סאטמר המסוגרת, בניו-יורק).
- ד. לאחר הכנה זו, כדאי להציג את מלוא עוצמת הטיעון של הרבי מסאטמר, ולדבר גם על נקודות החזקה שלה (אותן נפרט בהמשך).
- חשוב מאוד להזכיר לתלמידים את המונח "צידוק הדין", אותו הם אמורים להכיר כבר משלב מוקדם של השנה. תפיסות כגון "צידוק הדין", "אתה בחרתנו", היהודים כנושא המרכזי של ההיסטוריה, כל אלו מהוות נדבכים יסודיים בעמדה החרדית. כאשר הרבי מסאטמר ניגש לשאלת האמונה והשואה הוא ניגש אליה דרך "המשקפיים" הללו.

לאחר קריאת שורות 1-3 של דברי הרב טייטלבוים (הרבי מסאטמר) בעמוד 229 - כדאי לשאול את התלמידים: מה אומר הרבי מסאטמר בשורות אלו? באיזה שורה הוא מדבר על מאורעות עבר ובאיזו על מאורעות הדור הזה? מה ההבדל בין מאורעות העבר למאורעות הדור הזה (השואה)? התשובה היא כמובן ש"צרות" בהיסטוריה היהודית לעתים גרמו לעם לחפש את הסיבה לצרה - האם זה חטאים של העם? של יחידים? מה צריך לעשות כדאי לתקן את דרכי העם וכו'?

<sup>9</sup> להרחבה בנושא העמדה החרדית האנטי ציונית בכללותה מומלץ לעיין בספרו של אביעזר רביצקי "הקץ המגולה ומדינת היהודים - משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל", הוצאת עם עובד, תל אביב, 1993. בעמודים 89-93 רביצקי עומד מתייחס למקום שתופסות שלוש השבועות בהקשר לשואה ולציונות. כמו כן, מאמר נוסף המופיע כנספח בספר בעמ' 277 עוסק בגלגול של שלוש השבועות במסורת ישראל ובחותם שלהן.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

לעומת זאת, בדור השואה, אפילו לא צריך לחפש יותר מדי, ואין בכלל מה לתמוה על הצרה, כי הסיבה מובהקת כל כך והיא מצויה בדברי חז"ל! במילים אחרות - כדי להבין מדוע התרחשה השואה דווקא בדור הזה, דווקא בעוצמות האלו, כל מה שצריך זה להבין קטע קצר שנכתב לפני כמעט אלפיים שנה.

חשוב להדגיש זאת לתלמידים - מבחינת הרבי מסאטמר יש תשובה ברורה אחת לשאלה "מדוע התרחשה השואה"?<sup>10</sup>

**הצעה מתודית:** בשלב זה אנו ממליצים לעצור את קריאת הטקסט, ולחלק את הלוח לשלושה חלקים:

- **בחלק הימני** לכתוב במילים פשוטות את ההצהרה של הרבי מסאטמר.
- נוסח אפשרי: **יש תשובה ברורה לשאלה מדוע השואה התרחשה - כל מה שצריך זה לקרוא בתלמוד כדי לדעת אותה!**
- **בחלק האמצעי** בלוח כדאי לכתוב כותרת "דברי חז"ל (מסכת כתובות, תלמוד בבלי)" ולהשאיר ריק.
- **בחלק השמאלי** בלוח לכתוב את כותרת "שיר השירים" ולהסביר לתלמידים שהקטע הרבי מסאטמר מסתמך עליו הוא פרשנות חז"ל לפסוקים בשיר השירים (יותר נכון לומר - פרשנות הרבי מסאטמר לפרשנות של חז"ל לשיר השירים...)

**כעת ניתן לשאול את התלמידים - מה הם יודעים על "שיר השירים"?**

בנקודות כדאי לאפיין בקצרה על הלוח את שיר השירים כקובץ שירי אהבה בין אהובה לאהוב, ושחז"ל רואים בשיר השירים כסמל / משל ליחסי עם ישראל עם האל.

לאחר מכן קראו את הפסוקים בכיתה (עמ' 228) וכתבו על הלוח "שלוש שבועות - לא לעורר את האהבה עד שתחפץ!"

**בתחילה כדאי להבהיר אוריינות בסיסית:**

"עד שתחפץ" = מה לדעת התלמידים משמעות המילה 'תחפץ'? מה השורש?

עד שתחפץ = עד שתרצה. 'לחפץ דברי' זה כמו לרצות דבר. אני חפץ לצאת = אני רוצה לצאת.

**ענה כבר ניתן לעורר סקרנות התלמידים ולשאול - מה הקשר בין שבועה ואהבה לבין השואה? מה הקשר בין שיר השירים לשואה?**

כעת, אחרי שהתלמידים סקרנים, כדאי לתת להם הוראה לקרוא את שני הטקסטים (חז"ל והרבי מסאטמר) ולענות על **ארבע השאלות בעמ' 230**.

את השאלה החמישית כדאי להשאיר לדיון במליאה.

**שאלה מספר 1:** [מומלץ להוסיף הנחייה לשאלה זו: את מי משביע אלוהים בכל אחת משלוש השבועות?]

שתי השבועות הראשונות עוסקות ביחס של עם ישראל לגלות וגאולה. לפי פרשנות חז"ל, הקב"ה השביע את עם ישראל ש"לא יעלה בחומה", כלומר שלא יעלה בצורה מאורגנת לארץ ישראל לפני בוא המשיח, **ושלא ימרוד באומות העולם**, כלומר להמשיך ולשבת בין העמים, בגלות עד בוא המשיח. לא להיאבק עבור אוטונומיה או עצמאות.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

שתי השבועות הללו מדגישות את הפאסיביות כחלק מרכזי בקיום היהודי בעידן הגלות. במילים אחרות - להיות נאמן לתורת ישראל ולא להיאחז בה, זה להישאר פאסיבי בגלות (שהיא כאמור עונש מאלוהים, כפי שנאמר "מפני חטאינו גלינו") ולחכות עד ש"אהבה תחפץ", כלומר, שאלוהים שהגלה אותנו בגלל חטאינו ישוב ויאהב אותנו, יסלח לנו ויביא את המשיח כשהגאולה תגיע.

השבועה השלישית פונה אל אומות העולם "שלא ישתעבדו בהם בישראל יותר מדי", כלומר ברור שהגלות היא עונש, ואומות העולם לא יתייחסו יפה אליהם, אבל אלוהים משביע את אומות העולם שלא יגזימו ביחסם הרע ליהודים, ובכך גם מבטיח לעם ישראל שהמצב שלהם לעולם לא ידרדר לכדי איום ממשי על חייהם בידי הגויים, כל עוד ימלאו את שתי השבועות הראשונות.

### שאלה מספר 2:

לפי דברי רבי אלעזר, אם עם ישראל מקיים את השבועות, אכן המצב יהיה נסבל. לעומת זאת, אם עם ישראל מפר את השבועה, האל יסיר את השמירה עליו בגלות, יפקיר את גורלו לאומות העולם ועם ישראל יהיה כצבאות (רבים של יצבי) ואיילות השדה, כלומר כחיות המועדות לטרף או לציד, חסרות הגנה (מוטיב האיילות והצבאות לקוח מפסוקי 'שיר השירים').

### שאלה מספר 3:

הרבי מסאטמר מתכוון לחברי התנועה הציונות שהייתה בבסיסה תנועה חילונית שחרתה על דגלה סיום הגלות דרך פעולה אקטיבית ולא לחכות לגאולה האלוהית ("ליקח מעצמם ממשלה וחירות קודם הזמן"). יש לשים לב שהרבי מסאטמר מדגיש **ביתר שאת את דחיקת הקץ של הציונות מאשר, למשל, את תופעת החילון. כלומר, הרבי מסאטמר רואה בכל גווני הציונות, בעיקר זו החילונית שהיא גם המרכזית יותר, אך גם זו הציונית-דתית, כחטא חמור כלפי אלוהים וכלפי תורת ישראל.** הציונות היא בדיוק האקטיביות שאסורה על פי השבועות - עלייה בחומה ומרידה באומות העולם (למשל עליות בלתי לגאליות, פעילות המחתרות). הרצון להשיג מדינה יהודית הוא חטא יהודי חמור!

### שאלה 4:

דבריו של הרבי מסאטמר מצדיקים את האל משום שלפי דברי חז"ל (ופרשנותו של סאטמר) הציונות היא הפרה מובהקת של השבועות. ניתן לדמות את הרעיון להורה מאוד קפדן שמאיים על בנו/בתו שאם יתנהגו בצורה מסוימת – יקבלו עונש, וכאשר הם אכן עושים זאת הם נענשים וההורה הקפדן מצדיק את עצמו בכך שהודיע מראש שזו תהיה התוצאה של מעשיהם.

### שאלה מספר 5 - דיון במליאה

כדאי מאוד לנהל דיון במליאה לגבי נקודות החוזק והחולשה בדברי הרבי מסאטמר, זאת משום שהרדיקליות של עמדתו יכולה למשוך תלמידים. אם עמדת סאטמר נחשבת רדיקלית במונחים חרדיים, קל וחומר שאין לעבור עליה ללא ביקורת בחינוך הממלכתי.

נקודת החוזק המשמעותית ביותר בטיעון של הרבי מסאטמר היא שהוא מסתמך על דברים מפורשים של חז"ל. כלומר, טענתו היא שבמסורת ישראל טומנת בחובה את המפתחות הנכונים לפרש את כל ההיסטוריה, עד קץ הימים, כולל את תקופת הציונות ואת מאורעות השואה. במילים אחרות – תפיסה זו רוצה לומר שמסורת ישראל, שטיפחה את האמונה שיש ברית

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

מיוחדת בין אלוהי ישראל ועם ישראל, אינה מעוררת על ידי מאורעות השואה, אלא להיפך. על כך כתב פרופ' אביעזר רביצקי בספרו "הקץ המגולה ומדינת היהודים":

אשוויץ של הגרמנים, בדרגת הרוע התהומי שבה, התקיימה אולי על פלנטה אחרת. אך אשוויץ של היהודים התקיימה בעולמו של הקב"ה, ולפיכך יש לבחון אותה לפי דפוסי האמונה המסורתיים, ולאורה של אותה חוקיות ייחודית הקובעת את גורלה של האומה מימים ימימה... השואה איננה דורשת אוריינטציה דתית חדשה, היא איננה פותחת עידן חדש ביחסי הברית בין הקב"ה ועמו... אדרבה, היא מאשרת את הדפוס האמונתי המסורתי ותובעת דווקא את עלבונה של התורה הכתובה והמסורה.<sup>11</sup>

נקודת חוזק נוספת אפשרית היא דווקא הרדיקליות והקיצוניות שבעמדת הרבי מסאטמר. אנשים מסוימים משתכנעים מהסברים פשוטים ("שחור/לבן"). עמדתו של הרבי מסאטמר מציעה תשובה חדה מאוד וחותרת למאורעות הנוראים של השואה. יש לזכור שבאופן רשמי מעטים הזרמים החרדיים המחזיקים בהשקפת עולם כל כך קיצונית כלפי הקשר בין השואה לציונות, עם זאת - העמדה הסאטמרית ידועה בכל המרחב החרדי ו"עקבותיהם ורישומם העקיפים, ובעיקר - ההכרח להתמודד עם עולמם ועם שיטתם הרדיקלית, ניכרים הרבה גם בקרב אנשי הזרמים החרדיים המרכזיים".<sup>12</sup>

נקודת חולשה משמעותית ביותר בעמדת הרבי מסאטמר היא העובדות ההיסטוריות: דווקא היישוב העברי, פרויקט הדגל של התנועה הציונית, לא רק שלא נפגע על ידי מכונת ההשמדה הנאצית אלא הצליח גם להציל מעט משארית הפליטה. כלומר, רוב האנשים שהספיקו לעלות לארץ ישראל לפני מלחמת העולם השנייה ניצלו (למשל במסגרת הסכם ההעברה). כל זאת בעוד מרבית צאן מרעיתו, ויהודים אורתודוקסיים-חרדיים רבים אחרים נספו במחנות ההשמדה. כמו כן, ניתן גם לטעון (כפי שיטען הרב טייכטל אחרי הפיכת הלב שלו) כי לו הציונות הייתה מצליחה מוקדם יותר וסוחפת יותר אנשים ארצה, רבים היו ניצלים. מאידך, דווקא מי ש"נשאר פאסיבי", בין אם מסיבות דתיות ובין מסיבות אחרות, נספה בדרך כלל.<sup>13</sup>

נקודת חולשה שנייה היא העובדה הביוגרפית שהרבי מסאטמר הציל עצמו, בעזרת חסידיו, ב"רכבת ההצלה" הידועה של ישראל קסטנר, פעיל ציוני משמעותי (שנמנה עם הנהלת המשרד הארצישראלי של הסוכנות היהודית בבוקרשט).

נקודת חולשה משמעותית ביותר, היא הבעיה הדתית, התיאולוגית ואף המוסרית שעמדה כמו של הרבי מסאטמר יוצרת. במילותיו של פרופ' אביעזר רביצקי: "קשה להתעלם מן השאלה הטורדת, היינו, לא רק באלו פנים מצטיירת הציונות בתפיסה זו, אלא גם איזו דמות של אלוהי ישראל עולה מכל הדברים הללו".<sup>14</sup> האם זהו אל שניתן לבטוח בו? איזה מן אל מאפשר

<sup>11</sup> רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 91.

<sup>12</sup> שם, עמ' 85.

<sup>13</sup> התשובה הסאטמרית לטיעון נגד זה תהיה: כפי שהציונות היא חטא קולקטיבי כלפי שמיא, כך השואה היא עונש קולקטיבי ולכן אין הבחנה בין צדיק לרשע.

<sup>14</sup> רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 93.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

זוועות כאלו? ניתן כמובן לומר זאת על טרגדיות אישיות גם, אך ניתן לטעון כי מתן הסבר קולקטיבי כל כך רדיקלי נוכח השואה הוא מעשה שיש בו משום וולגריות (גסות) מוסרית ודתית גם יחד, גם כלפי דמות האל וגם כלפי בני אדם אחרים. הרבי מסאטמר למעשה טוען ששישה מיליון יהודים (ביניהם מעל מיליון ילדים) נרצחו באכזריות על ידי הנאצים ועוזריהם, שהיו למעשה את ידו הארוכה של אלוהים, בשל פעילותם הציונית של קבוצה מאוד קטנה בעם היהודי. האם זה מוסרי להאשים ציבור אחד בזוועות שלא רק שלא ביצע, אלא אף היה קורבן שלהן? וכל זאת בשל השקפות פוליטיות/לאומיות/דתיות השונות משל הרבי מסאטמר? אין בדברי הרבי מסאטמר שום סממן של חשבון-נפש (כפי שנראה אצל הרב טייכטל), אלא רק הטלת אשמה ורפש על התנועה הציונית.

עוד נקודת חולשה היא הגאווותנות בגישה שמתיימרת להבין את דרכי האל. יש הבדל רב בין גישת 'צידוק הדין' תוך אמירה שדרכי האל נסתרות, לבין האשמה ספציפית. גם מי ששותף לאמונה בהשגחת האל ומעורבותו בעולם יכול לטעון שיש מידה רבה של חוסר ענווה ואף חוצפה בהרמת אצבע מאשימה כלפי חברי התנועה הציונית, או כל קבוצה אחרת שאיננה תוקפנית.

נקודת חולשה נוספת ואחרונה היא העובדה ששיטתו האנטי ציונית של הרבי מסאטמר מסתמכת על דברי אגדה חז"ליים, שמעמדם במסורת ישראל אינו מחייב כמו מעמד ההלכה. זוהי ביקורת פנים-דתית הרואה פגם בבסיס התיאולוגי-פרשני עליו בונה הרבי מסאטמר את האידיאולוגיה שלו.

### העשרה: שיר השירים וזיכרון השואה

כאמור, עמדתו של הרבי מסאטמר מבוססת על מדרש חז"ל לשיר השירים, ואכן במסורת ישראל שיר השירים נחשב למשל על יחסי עם ישראל ואלוהים. עם זאת, שיר השירים הוא גם טקסט אהבה וחיזור, כלומר – טקסט אנושי מאוד. בהקשר זה, ניתן לציין את "הבלדה למאוטהאוזן" שכתב **יעקובוס קמבנליס**, מגדולי היוצרים היווניים במאה ה-20, והלחין המלחין הנודע מיקיס תאודוראקיס. אחד מן השירים בבלדה זו נקרא "שיר השירים", טקסט מצמרר המתכתב עם פסוקי שיר השירים. כך למשל:

**"הגדנה בנות אושויץ בנות דכאו אמרנה : ראיתן את אהבתי שלי ?"**

**אמרו בנות מטהאוזן, הגדנה בנות בלזן : ראיתן את אהבתי שלי ?"**

השיר זכה לביצועים רבים ברחבי העולם. זו הזדמנות להראות לתלמידים גם יחס לשואה בתרבות העולמית, וכמובן יחס אחר לשיר השירים כמקור תרבותי, מחוץ להקשר דתי מחמיר.

- להאזנה לשיר ביוונית עם כתוביות באנגלית (ביצוע של ג'ואן באז, 1983) [לחצו כאן](#), או לביצוע של הזמרת היוונית המפורסמת מריה פרנדורי, [כאן](#).
- להאזנה לשיר בעברית בביצועו של חנן יובל (המילים מצורפות בסרטון למטה) [לחצו כאן](#)
- לרקע כללי על הסופר והמשורר קמבנליס, [לחצו כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### קישורים מומלצים לשימוש בכיתה:

#### א. המנון נטורי קרתא :

"אדושם הוא מלכנו

ובו אנו מאמינים

התורה היא חיינו

ובה אנו מתגדרים (או: מתפארים).

בשלטון הכופרים

אין אנו מאמינים

ולחוקותיהם

אין אנו נשמעים

בדרך התורה נלך

לקדש שם שמיים

בדרך התורה נלך

לקדש שם שמיים"

- [להאזנה לחצו כאן](#).

ב. "די להתלהב מצה"ל" - האדמו"ר מסאטמר (היורש) נזף בחסידיו - [כתבה קצרה בכאן 11](#)

### ב. הציונות והשואה - הרב יששכר שלמה טייכטל (עמ' 232-230)

הרב יששכר שלמה טייכטל היה רב הונגרי חסידי שלפני תקופת השואה החזיק בעמדות אנטי ציוניות מובהקות (כדוגמת הרבי מסאטמר) ובמהלך שנות השואה, בעת הסתגרותו, חל מפנה בעמדתו כלפי הציונות ושאלת יישוב הארץ. חשוב לציין בפני התלמידים כי את ספרו "אם הבנים שמחה" כתב הרב טייכטל במהלך השואה והספר פורסם ב-1943 בהונגריה. הרב טייכטל נספה ב-1945. לפי עדויות מסוימות הרב נרצח במהלך טרנספורט לאושוויץ.

מומלץ להציג בפני התלמידים קטע קצר של הרב טייכטל לפני שינוי עמדתו. ב-1926 התייחס הרב טייכטל ל"חטאי הציונות והחילון", במסגרת הקדמה לספר דרשות שהוציא:

"ספר זה מכיל דרשות שדרשתי...לחיזוק התורה והאמונה, והשעה צריכה לכך כי רבתה בעוונותינו הרבים בדורנו זה מספחת המינות ופריקת עול התורה והמצוות".

על תוכן ספר זה ושורות אלו נתן ברכתו גם הרב יהושע בוקסבוים (שגם הוא נספה בשואה). לדבריו הרב טייכטל "הוכיח טעות רבים מבני דורנו...אשר השליכו דברי רז"ל [רבותינו זיכרונם לברכה] אחרי גוים ובונים במה לעצמה וילכו אחרי ההבל ויהבלו וזבחו ויקטרו לפסל "לאומי" להיקרא בשם 'יהודים לאומיים'..."

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)



# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

ניתן גם לקרוא בפני התלמידים קטע נוסף מתוך "אם הבנים שמחה", בו הרב טייכטל כותב בגוף ראשון יחיד ומתאר את שינוי עמדתו:

**"ואודה על האמת ואזכיר את חטאי, שגם בעיני היה לנמאס המפעל הזה של בנין הארץ, מחמת ששמעתי כן מהרבה חרדים סתם, ונשרש בליבי כך ולא התענייני בזה כלל כי טרוד הייתי בגירסא בלימוד תלמידים... ואני מודה ואומר... דבריי שאמרתי לכם - טעות היו בידיי".<sup>15</sup>**

כעת ניתן לעבור לטקסט המופיע בספר הלימוד, ולפני כן כדאי לשאול במליאה ואף לכתוב על הלוח את השאלה:  
**מה שכנע את הרב טייכטל שגישתו האנטי ציונית מוטעית?**

מומלץ לתת לתלמידים להתמודד עם הטקסט בעבודה עצמית ולענות על שאלות 1-4 בעמ' 232.  
את שאלות 5-6 מומלץ לעבד במליאה.

**שאלות 1-3** הן שאלות הבנת-הנקרא ולכן לא נתעכב עליהן במסגרת המדריך למורה, אם כי חשוב לשים לב שהתלמידים מבינים שהרב טייכטל רואה בסלידה ובאדישות שחלקים נרחבים מהציבור היהודי הפגינו כלפי המפעל הציוני כשורש הבעיה, בין אם מדובר בפאסיביות החרדית ("ישב ואל תעשה עדיף"), בהתנגדות החרדית ("ולא די בהתנגדותם לחוד, עוד גרמו להעלות איזה שנאה בליבות הפשוטים מן החרדים לעסק בנין הארץ...") או בהיקסמות היהודית החילונית מן האמנציפציה והרצון להיות אזרח שווה זכויות במדינתם.

**לשאלה מספר 4** יש תשובה מורכבת יותר: על פניו בקטע המופיע לפנינו בספר הלימוד, ההסבר של טייכטל ברובו ניגש אל סוגיית הציונות והשואה מתוך ההקשר היסטורי. כלומר, ההתעלמות מן הציונות, אם בשם היהדות ואם בשל ההתרחקות מן הזהות היהודית, השאירו את רוב יהדות אירופה במקום מושבה, ולכן, עובדתית, רבים כל כך נספו. יש כאן קשר **סיבתי-היסטורי**. ניתן לראות בדברי טייכטל לא רק שינוי עמדה פוליטית, אלא אימוץ גישה השונה מהגישה היהודית החרדית המסורתית: בני אדם, ובוודאי מנהיגיהם רוחניים, הם האחראים לקרוא ולהבין נכון את המציאות, ולפעול בהתאם. עם זאת, בשורה הראשונה של הטקסט מופיע המונח "רוח הקודש", ובמקומות אחרים בספר ברי שהרב טייכטל ראה בשלב זה בציונות כהתעוררות הגאולה ("אתחלתא דגאולה") ובהתעלמות מחזרה לארץ הקודש כחזרה טרגית של דור המדבר אשר סירב להיכנס לארץ ופספס את ההזדמנות שניתנה לו על ידי האל. "המאיסה בארץ חמדה", אם נשתמש בשפתו של הרב טייכטל, חוזרת על עצמה. חשוב לציין כי **לא** מצוין על ידי הרב טייכטל שמאורעות השואה הן עונש אלוהי על ההתעלמות היהודית מתחילת הגאולה (ההתעוררות הציונית) אלא הן תוצאה. לכן ניתן לומר שיש כאן שילוב מסוים של הקשר תיאולוגי והקשר היסטורי.

<sup>15</sup> אם הבנים שמחה, הסכמות, עמ' כא. לקריאה נוספת על עמדת טייכטל - גרנות, תמיר, אמונה ואדם לנוכח השואה, כרך א, עמ' 433.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**שאלת משנה: מהן נקודות החוזה ונקודות החולשה בטענת הרב טייכטל?**

נקודת חוזה אחת היא העובדה שיש אמת היסטורית בדבריו - ייתכן מאוד ואם רבים במזרח ובמערב אירופה היו נמשכים אחר הציונות ויישוב הארץ, רבבות היו ניצלים.

נקודת חוזה שנייה היא העובדה שהרב טייכטל שינה את דעתו, מה שמעיד על גמישות מחשבתית, נאמנות לאמת ולביקורת עצמית.

נקודת חולשה בטיעונו של הרב טייכטל היא שלפחות בטקסט הנלמד על ידי התלמידים, עמדתו לא מגובה בפסוקים או בקטעים בעלי סמכות דתית. טיעונו נוטה יותר לניתוח היסטורי, למעט אזכור "רזה" בתחילת הטקסט על התעוררות רוח הקודש במאה ה-19 בדמות הציונות.<sup>16</sup>

### עיבוד במליאה של שאלות 5-6.

**בשאלה מספר 5** מתבקשים התלמידים לעמוד על ההבדלים בין התפיסות של הרבי מסאטמר והרב טייכטל. **מומלץ לחלק את הלוח לחלק של "שונה" ו"דומה" ולסכם בקצרה את הנקודות העולות מן התלמידים.**

ההבדל העקרוני ביותר בין התפיסות הוא שמאורעות השואה מובילים את שני הרבנים לעמדות הפוכות: בעוד שהרבי מסאטמר רואה בשואה הוכחה ניצחת ליחטא הגדול של הציונות (העבירה על השבועות), הרב טייכטל רואה בשואה תוצאה של חוסר הליכה אחרי הציונות, שהיתה בעיניו יצוג של "אתחלתא דגאולה". מספר הנרצחים הרב בשואה היא בעיניו תוצאה נסיבתית-היסטורית לכך שלא מספיק יהודים עלו לארץ ישראל לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה כי סרבו לראות בציונות התחלה לגיטימית של גאולת ישראל מהגלות.

דווקא ממדיו של האסון מובילים את הרב טייכטל לקריאה מחודשת של הציונות כחלק מתחילת תהליך הגאולה האלוהי, ככזו שאמורה הייתה להציל את העם היהודי ממלחמות האנטישמיות הנאצית.

הבדל נוסף הוא ההסתמכות המובהקת של הרבי מסאטמר על מקור חז"לי, שעליו נבנית תפיסת צידוק הדין שלו בהקשר לשואה. בדבריו של הרב טייכטל באה לידי ביטוי תובנה היסטורית-סוציולוגית יותר מאשר תובנה פרשנית ותיאולוגית אודות פסוקים, אגדות או הלכות (על אף שגם זה ישנו כמובן בספרו "אם הבנים שמחה").

הבדל חשוב נוסף הוא הבדל דק יותר, הבדל של 'טון הדיבור'. בעוד הרבי מסאטמר מפנה אצבע מאשימה כלפי ציבור יהודי שאמונתו שונה משלו, הרב טייכטל לוקח את האשמה על עצמו אישית, ועל ציבור הרבנים האנטי-ציוניים שנמנה עליהם.

בחלק "הדומה" בלוח יש לענות על **שאלה מספר 6** - המשותף להשקפותיהם של הרבי מסאטמר והרב טייכטל הוא עיקרון אחד שממנו נגזרים מספר היבטים. העיקרון הוא העיקרון שמאפיין את רוב החשיבה החרדית על השואה (כפי שהתלמידים

<sup>16</sup> יש לציין שמבקומות אחרים בספר "אם הבנים שמחה" הרב טייכטל מביא סימוכין למצוות יישוב הארץ הרלוונטית גם לזמנו, להתעוררות רוח הקודש במלבוש הציונות וכדומה...

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

יקראו אצל אליעזר שביד): שום דבר בתמונת העולם האמונית לא השתנה בעקבות השואה. רוצה לומר- האל הוא רחום וחנון אך גם קנא ובעל דין, ההיסטוריה היא הזירה בה מתרחשת הדרמה של הברית בין עם ישראל לאל, עם ישראל הוא העם הנבחר והוא מושא ההיסטוריה. ניתן גם לומר שהמבנה הקלאסי של "שכר ועונש" בא לידי ביטוי בצורה מובהקת וחריפה מאין כמוה בדבריו של הרבי מסאטמר ובצורה עמומה יותר בדבריו של הרב טייכטל.<sup>17</sup> אם כי ברור שאלוהי הרבי מסאטמר בעיקר נוקם ומעניש ואלוהי טייכטל הציע לבני עמו נתיב גאולה, אלא שרבים מדי ממנהיגי הקהילות כשלו בפירוש המציאות – המעשית והרוחנית.

### ג. תפיסת העולם החרדית אל מול השואה - אליעזר שביד (עמ' 226)

כאמור, על אף שהקטע מופיע לפני הטקסטים הרבניים, מומלץ ללמד אותו אחרי הוראת עמדות הרבנים החרדים. הטקסט של פרופ' שביד הוא טקסט שמתאר ומנתח מבחוח, ואינו קול חרדי אותנטי, כדאי ללמד אותו כסיכום לעמדה החרדית, כך שהתלמידים יוכלו לזהות את המשותף ואת המפריד בשתי העמדות החרדיות דרך הקטע.

פרופ' אליעזר שביד, מחשובי חוקרי מחשבת ישראל, הוגה דעות, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית וחתן פרס ישראל לחקר מחשבת ישראל בשנת 1994. עוסק רבות בשאלות של זהות יהודית בעידן המודרני, במשמעות התחייה הלאומית מבחינת החשיבה היהודית ובמשמעותה התיאולוגית והפילוסופית של השואה.



ניתן לחלק את הטקסט לשני חלקים:

#### חלק הראשון (שורות 1-10)

בתחילת הטקסט בעמ' 226, עוסק שביד בתיאור העמדה החרדית הבסיסית כלפי השואה. כל מאורע היסטורי, ודאי מאורע היסטורי כל כך כביר וטראומטי שהמושא שלו הוא העם היהודי, חייב להיות חלק מתוכנית אלוהית כלשהי. ניתן להתווכח על תוכנה של התוכנית האלוהית, אך "עצם קבלת ההנחה שהשואה היא גזרה אלוהית - משותפת לכל עמדה דתית וחרדית" כותב שביד.

<sup>17</sup> כאמור, אצל הרב טייכטל המאסה בארץ חמדה טמנה בחובה תוצאות הרסניות, אך לא כתוב במפורש שמדובר בעונש. עם זאת, במקום אחר בספר "אם הבנים שמחה" (עמ' 10-10ט) ממשיך הרב טייכטל את שיבת ציון והשואה לשתי צורות קניין בבהמה - קניין משיכה ("קורא לה והיא באה") ויש קניין שעל ידי הכאה במקל (במקרה זה, ייסורי השואה). ראו גם גרנות, תמיר, אמונה ואדם לנוכח השואה, כרך א, עמ' 444.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

מומלץ לבקש מן התלמידים לבסס את טענת שביד בשורות אלו על ידי קטעי הרבנים החרדים שנלמדו בכיתה לפני. כפי שכבר נכתב לעיל, עמדת הרבי מסאטמר מהווה דוגמה ברורה לטענתו של שביד, ובצורה אחרת, עמומה במקצת, גם עמדתו של הרב טייכטל (בקטע הנלמד בספר – למעשה רק השורה הראשונה מביעה זו).

בהקשר זה כדאי להציג בקצרה בפני התלמידים עמדות חרדיות נוספות הבאות לידי ביטוי בטענתו של שביד: למשל, עמדתו המוקדמת של הרבי מלובאוויטש שפורסמה בחיבור "אמונה ומדע". לפי עמדתו המוקדמת, יש להבין את השואה בתוך הקשר של תורת הגמול. הדימוי שהוא מציע הוא דימוי השואה כניתוח, אלוהים כמנתח, והעם היהודי כחולה. לעתים אדם לא מבין דרכי הרפואה ונראה לו שכריתת איבר כזה או אחר על ידי רופא היא מעשה של אלימות, אך מפרספקטיבה של הרופא, בעל הידע השלם, מדובר בפעולה מצילת חיים (חיי העם).

דימוי הניתוח חוזר גם במחשבתו של הרב צבי יהודה הכהן קוק, אך בהקשר אחר, וכך הוא כותב: "עם ישראל נלקח, נחתך מעומק הגלות אל מדינת ישראל. שפיכות דמים של ששת מילונים זהו חיתוך ממשי בגוף הלאומי. העם כולו מקבל ניתוח שמימי, ע"י המשחיתים יימח שמם... עם ה' כל כך דבק בטומאת ארץ העמים (=אירופה) עד שהוא מוכרת להחתך ולהגזר ממנו בשפיכות דמים כשמגיע עת קץ... מתוך החיתוך האכזרי... מתגלה עניין חיינו, של תחיית האומה ותחיית הארץ, תחיית התורה ותחיית הקודש..."<sup>18</sup>

בקטע זה סיבתו של "הניתוח" ידועה - המטרה היא הוצאתו בכוח של עם ישראל מן הגלות אליה התרגל ובה נטמע. חשוב לציין: רצוי בהחלט לתת מקום נרחב לביקורת על העמדות החרדיות בכללותן. לדוגמה, ניתן לשאול את התלמידים ביחס לדברי הרב צבי יהודה הכהן קוק: מהו הטיעון המרכזי שניתן לטעון כנגד דבריו? ייתכנו מספר תשובות, ביניהן – שקהילות חרדיות שלמות – נשים, גברים וילדים, רבנים, עשירים ועניים – נכחדו אף הם בשואה. האם מדובר בניתוח שתוך כדי כריתת איבר אחד כרת ה' את כל האיברים הפנימיים? נדמה כי דוגמאות הניתוח וגם עמדתו של הרבי מסאטמר מייצגות הלך מחשבה מאוד דוגמטי, בלתי ניתן לערעור. ניתן אף לומר שבמידה מסוימת הבחירה לא לתת לשואה לערער את יסודות האמונה, וביתר שאת את יסודות האמונה בתורת הגמול וצידוק הדין, היא בחירה שניתן לבקר אותה ברמה המוסרית.

### בחלק השני (שורה 10 עד הסוף)

שביד עוסק בקושי תיאולוגי שנוצר על ידי העמדה החרדית, ובפתרון שלו: לפי העמדה החרדית הרואה בשואה תוצר של השגחה/התערבות אלוהית, עולה השאלה - מה מידת אחריותם של מבצעי הפשעים עצמם, הנאצים? הרי אם פשעיהם הם חלק ממסכת אלוהית שלמה של גלות וגאולה (על כל גווניה ופרשנויותיה של מסכת זו) אזי הם בגדר שלב או אמצעי בהיסטוריה הקדושה והטרגית שמרכזה הוא הברית בין עם ישראל לאלוהיו!! שביד מסביר כי לפי העמדה החרדית הפשע הנאצי עצמו מבטא גם "כפירה זדונית באלוהים והתמרדות זדונית נגד תורתו ונגד מנהיגותו בהיסטוריה". העובדה שהשואה היא בגדר גזרה אלוהית לא מורידה ממידת הזדוניות של הפשעים, אשר גילו את "מהותם הנפשעת" של העמים האחרים.

<sup>18</sup> הציטוט מובא מתוך ספר שיחות שערך שמואל אבינר עם הרב צבי יהודה קוק בשנת תשל"ג. מופיע גם ב- רביצקי, אביעזר, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 176.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

- [סרטון "קצרצרים לתלמידים" בנושא "תגובות תיאולוגיות לשואה"](#) לתיווך הנושא.

### העשרה:

- [אנו ממליצים בחום על כתבה קצרה בכאן 11 העוסקת בזיכרון השואה בחברה החרדית: איך חרדים זוכרים את השואה?](#)
- [ניתן לצפות בכיתה בקטעים מן הסרט התיעודי "אסתיר פניי - סיפור החורבן והשיקום של חייו של האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג וקהילתו בכאן 11.](#)

- [למורה](#) אנו ממליצים בהקשר זה גם לצפות בהרצאתה של רחלי איבנבויס ["תמורות בחברה החרדית בזיכרון השואה"](#). בנוסף ניתן לצפות [בשיחה מעניינת בין הרב נתנאל זליקוביץ' לד"ר ליאור אלפרוביץ'](#) בנושא [זיכרון השואה בחברה החרדית](#).

### חלק ג': אמונה לאחר השואה

חלק ג' בפרק זה מציע שני סוגים של תגובות אמוניות לשואה:

האחת היא שינוי העמידה הדתית, או האוריינטציה הדתית של המאמין (ברקוביץ ויונס), והשנייה בעיקרה היא ערעור האמונה עד כדי נטישתה לאחר שואה (יהודה עמיחי, אלי ויזל, בעיקר בשני הקטעים הראשונים). בסוג התגובה הראשון מדובר על חשיבה מחודשת על מהות היחס האמוני, מהותו של האל והמשמעות של אלו לחיי האדם, בעוד שבסוג התגובה השני מדובר על החלשת או הפסקת האמונה באלוהים בכלל.

**המלצה למורה:** כדאי ללמד דווקא את תגובת ערעור/נטישת האמונה קודם (עמיחי וויזל), על אף שלפי סדר הדברים בפרק הן מופיעות אחרי ההוגים שמציעים חשיבה מחודשת על האמונה והאל (ברקוביץ ויונס). יש לזכור - התלמידים נחשפו עד כה לקצה אחד של הסקאלה - עמדות חרדיות קיצוניות כלפי השואה. מבחינה מתודית נכון יותר לעבור לקצה הנגדי של הסקאלה, לתגובות שמבטאות עמדה מורכבת ומסוכסכת יותר ביחס לשאלת האל והשואה, ורק לאחר מכן לחשוף את התלמידים לעמדת ביניים של חשיבה מחודשת על האמונה ועל האל. הסדר המוצע כאן אמור להציג בפני התלמיד תגובה שמסיקה מסקנה חילונית מובהקת (שירו של עמיחי למשל, או רשימתו של חיים חפר), תגובה משברית שלבסוף מגדירה את עצמה כ"אמונה פצועה" (ויזל), עמדה הרואה בויכוח עם אלוהים כחלק ממהות האמונה בו (ברקוביץ) וחשיבה פילוסופית מחודשת על מושג האל (יונס).

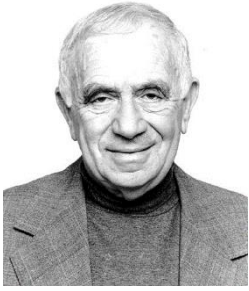
כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה



**א. יהודה עמיחי - "אלים מתחלפים, התפילות נשארות לעד" (עמ' 242)**

שירו של יהודה עמיחי הוא שיר מתריס כלפי האל וכלפי הסברים תיאולוגיים לשואה.<sup>19</sup> השיר מתאר **משבר אמונה** שחשו רבים בעקבות מאורעות השואה. יהודה עמיחי התחנך בבית דתי, והתחנך על האמונה שעם ישראל הוא 'עם הבחירה', אלוהים אוהב ומגן על עמו ישראל – ובעקבות השואה (שניצל ממנה היות ועזב את גרמניה עם הוריו בשנת 1935) ביטא את תחושת המשבר של רבים, שהפסיקו להאמין באלוהים בעקבות השואה.

הדימוי המרכזי **בבית הראשון של השיר** הוא עשן **הארובה**: אם מארובות הוותיקן יוצא עשן לבן, מה שמסמן בחירת אפיפיור נבחר חדש, העשן השחור מארובות אושוויץ מסמן כי העם הנבחר לא באמת נבחר, אולי הופקר, ואולי כלל אין מי שבחר. עמיחי קובע בנחרצות - אין מקום לתיאולוגיה אחרי אושוויץ, כל ניסיון להעמיד שיטה דתית המכילה בתוכה את אושוויץ נידון לכישלון.

**בבית השני** ההקבלה היא בין **המספרים** שקעקעו הנאצים על ידי אסיריהם היהודים, ל'מספרי הטלפון' של אלוהים. כל קעקוע של מספר הוא קריאת עזרה לאלוהים. אך ברור שאם אכן נחייג אותם - לא נקבל תשובה, כך גם כל ניסיון לבקש עזרה או הסבר מאלוהים הוא בלתי אפשרי. אלוהים התנתק, חדל הקשר בין העם ואלוהיו.

**הבית האחרון** מסמן "תיאולוגיה חדשה": 'היאין' שנשאר מן הקורבנות, דומה לאין אלוהים. הוא מבוסס על הדמיון בין האדם לאל כפי שבא לידי ביטוי במונח "**בצלם אלוהים**" המופיע בתיאור בריאת האדם בספר בראשית.

הפירוש המסורתי השגור הוא שיש דמיון בין האדם ואלוהיו, בכך שייחודו משאר בעלי החיים הוא תבונתו ויכולותיו המוסריות.

עמיחי מתכתב בשורות אלו עם הפיוט "**יגדל אלוהים חיי**" המבוסס על עיקרי האמונה של הרמב"ם, תוך שימוש סרקסטי ומתריס כלפי האל, כלפי האמונה וכלפי התיאולוגיה. כלומר, אכן יש דמיון בין אלוהים לאדם: אלוהים חסר גוף ודמות, וכעת, בעקבות השואה, מיליוני יהודים אף הם, חסרי גוף ודמות.

חשוב לציין כי עמיחי מעניק לשיר זה את השם "**אלים מתחלפים, התפילות נשארות לעד**", בחירה שניתן להבינה בשתי דרכים: האחת היא שהצורך האנושי בתפילה הוא נצחי ואוניברסלי, לאלים שונים, בתקופות שונות. השנייה היא שהאל (והאלים) מתחלפים כי הם תוצרי תרבות, הם תוצר של התפילות המשתנות, ואינם קיימים באמת, חולפים מן העולם ואשלייתיים. התפילה היא האמת הקבועה היחידה, הרצון לתשובה, עם היעדר האפשרות לקבל מענה.

<sup>19</sup> מומלץ למורה לצפות בראיון האחרון שנתן עמיחי בחייו, במסגרתו עולה גם שאלת האמונה והיחס לאלוהים. לצפייה [לחצו כאן](#).

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

השאלות המלוות לשיר זה בעמ' 243 הן ברובן שאלות הבנה.

**שאלה מספר 4** מכוונת לכך שהנספים בשואה הן העדות לכך שאלוהים אינו קיים. במותם הם נעשו "דומים" לאלוהים (אין להם גוף ואין להם דמות הגוף, כפרפרזה סרקסטית ואפלה על מילות הפיוט). גם המספר המקועקע על אמות האסירים הופך לסמל להיעדרו של אלוהים.

**שאלה מספר 5** ניתן לנסח שתי תשובות שונות במקצת: תשובה אחת היא שהשואה מוכיחה ללא צל של ספק שמושג "העם הנבחר" אינו מושג נכון/אמיתי. תשובה נוספת היא שהיעדר הבחירה בעם מרמזת על היעדר כללי יותר - היעדרו של אלוהים.

שימו לב שאמנם היהדות היא אמונה מונותאיסטית, אך המילה המקובלת לתיאור האל הוא בלשון רבים: אלוהים. עמיחי משתמש במילה 'אלוהים' במשמעות המילולית שלו: אלוהים רבים. כפי שכמרים רבים ממנים פה אחד את האפיפיור הבא שישלוט בעולם הנצרות הקתולית, כך גם האלוהים הרבים מחפשים לעצמם עם נבחר – מכאן שהעם היהודי כבר איננו העם המועדף, הנבחר. כדי שעם יהיה 'עם נבחר' צריך שמישהו 'יבחר' אותו....

- בנוסף לשיר זה, ניתן לקרוא עם התלמידים גם את שירו של **חיים חפר**, "**מות האלוהים**", שפורסם ב-1987. [לקריאה](#) [לחצו כאן](#). חפר מבקר את התפיסה החרדית ומעמת אותה עם השואה.

בהנחה ולימדתם על פי המתווה המוצע כאן במדריך למורה, התלמידים יפגשו כעת את הגותם של **אלי ויזל**, הרב **אליעזר ברקוביץ** והפילוסוף **האנס יונס**.

עד כה התלמידים פגשו בשני הקצוות של תגובות יהודיות לשואה: בקצה האחד, ההגות החרדית הרואה בשואה כחלק מתורת הגמול וממסכת תיאולוגית-היסטורית הקשורה בגלות ובגאולה, ובקצה השני - התגובה של פריקת עול תורה ומצוות ואובדנה או ערעורה של האמונה בעקבות השואה.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

ב. אלי ויזל - "הלילה" (עמ' 247-244)

אלי ויזל, אשר נפטר ב-2016, פחות מוכר לתלמידים בשנים האחרונות ולכן הוראת חלק זה היא גם הזדמנות מצוינת לחשוף את התלמידים לדמותו.<sup>20</sup>

מומלץ לצפות עם התלמידים באחד מן הסרטונים הבאים:

[סיפור חייו של אלי ויזל - סרטון מטעם "יד ושם"](#)

[כתבה בערוץ הראשון ששודרה לאחר מותו - על אלי ויזל ומורשתו](#)

בכל מקרה, כדאי לספר לתלמידים מעט על קורות חייו והישגיו, גם בשל כך שמידע זה יאפשר לתלמידים להבין את עמדתו המורכבת של ויזל ביחס לשאלת אלוהים בשואה.

אלי ויזל נולד ב-1928 להורים יהודים-חרדים בעלי מכולת בסיגט שברומניה. בבית דברו יידיש, אך הוא למד גם גרמנית, הונגרית ורומנית. אימו עודדה אותו ללמוד תורה וחסידות, ואילו אביו עודד אותו ללמוד גם עברית ולרכוש השכלה הומניסטית כללית.

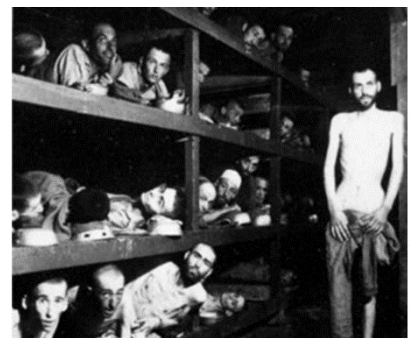
כשהיה בן 15 גורש עם משפחתו ושאר בני עירו לאושוויץ. אימו ואחותו הקטנה נרצחו מיד עם הגיען למחנה, ואלי ואביו עבדו בעבודת פרך בתנאים קשים, נלקחו ל'צעדת המוות' לכיוון מחנה בוכנוואלד שבגרמניה. אביו נפטר, ואת שלושת החודשים האחרונים, עד לשחרור המחנה, שרד לבדו, עד שחרור המחנה על ידי 'בעלות-הברית' ב-1945.



עם שחרורו מהמחנה נשלח לבית יתומים בצרפת, שם למד גם צרפתית. הוא למד פילוסופיה בסורבון ולימד עברית, והפך לעיתונאי בעל שם. הוא סירב לכתוב או לדבר על חוויותיו בשואה, כי אמר שאין מילים שיכולות לתאר את גודל הזוועה. חבר קרוב שלו הצליח לשכנע אותו לכתוב, ואז הוציא את ספר "והעולם שתק", שתורגם לעברית בשם "הלילה" ([ביידיש](#)): "און די וועלט האט געשוויגן" ("שכעת נלמד קטעים קצרים ממנו. ספרו זה הוא הראשון מבין 40 ספרים שכתב.

בשנת 1956 היגר לארה"ב, שם החל בפעילות ציבורית נרחבת להנצחת מורשת השואה, תוך שהוא מעודד ניצולי שואה לספר את סיפוריהם.

אלי ויזל היה עיתונאי, פילוסוף, אינטלקטואל וסופר, חתן פרס נובל לשלום על פעילותו למען זכויות אדם (1986). הוא פעל ללא לאות למען הנצחת זכר השואה ומניעת מקרי רצח-עם אחרים ברחבי העולם. ויזל נפטר בניו-יורק בשנת 2016. כדאי להפנות את התלמידים לעמ' 252 שם מופיעה תמונה משחרור מחנה בוכנוואלד ב-1945 ולהראות לתלמידים את אלי ויזל בתמונה.



<sup>20</sup> המלצות צפייה למורה להרחבה על יחסו של ויזל לשואה ולאמונה הדתית:

[הרצאה של פרופ' דוד הלבני על שואה ואמונה ביצירתו של אלי ויזל](#)

[פאנל בנושא אמונה לאחר השואה - אלי ויזל והרב יהודה עמיטל](#)

מומלץ להראות בכיתה קטע קצר, בסביבות דקה 12:00 ועד סוף דבריו, בו אומר אלי ויזל שהשאלה איפה היה אלוהים בשואה היא ברורה, אך כל התשובות שניתנו אינן נכונות. אין שום אפשרות לדעת.

הוא מתייחס גם לדברי הרב צבי יהודה הכהן קוק שהזכרנו לעיל (בהשוואה בין דברי טייטל וסאטמר) לגבי ה'ניתוח' ומודה שדימוי זה מקומם ביותר.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)



# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

הקטעים מתוך "הלילה" נוגעים ללב ומרגשים. לאחר הקראת הקטע שבעמוד 244 רצוי מאוד לתת מקום לשקט, ולבקש מהתלמידים לסמן דימוי או שורה שנגעו לליבם ביותר, ולעודד אותם לומר את אשר על ליבם. לאחר הקריאה וההתייחסות הראשונית, אנו ממליצים לשלוח את התלמידים לקריאה משותפת (בחברותא) של שני הקטעים הראשונים, ניסוח תשובות לשאלות המלוות והגשה משותפת של הדף למורה.

יש לשים לב לשאלה 3 בעמ' 245:

מחד ניתן לומר שכבר בקטע הראשון המתאר את הלילה הראשון של ויזל במחנה הוא איבד את אמונתו, הרי ויזל כותב "לעולם לא אשכח את הלהבות אשר שרפו לתמיד את אמונתנו" ו"רצחו את אלוהיי". מאידך, ויזל מסיים את הקטע במשפט - "גם אם אהיה נידון לחיים ארוכים כחיי אלוהים עצמו", משמע שיש למושג האל משמעות עבורו עדיין. האם זוהי משמעות דתית? תרבותית? אין הדבר ברור לפי הקטע.

כדאי להפנות את התלמידים לקריאת הקטע שבעמוד 247, שם מנסה ויזל להבהיר את עמדתו בנושא. זהו ראיון שויזל נתן לאילן שחר בעיתון הארץ בשנת 2006. בקטע ויזל מבקש להבהיר כי מבחינתו האמונה באלוהים לא אבדה, אלא השתנתה וכעת יש בה יסוד של מחאה והתקוממות. ויזל מגדיר את אמונתו כאמונה פצועה בעקבות השואה (הקשר לדבריו של ברקוביץ על מחאה וויכוח מתוך אמונה ברור ולכן מתבקש ללמד את ויזל ואת ברקוביץ בצמוד זה לזה).

לאחר קריאה במליאה של הקטע שבעמוד 245, שוב חשוב לשמוע מה הבינו והרגישו מהדברים. כדאי לשאול 'כיצד אתם מבינים את המשפט האחרון?'. לאחר מכן ניתן גם כאן לשלוח אותם לעבודה בחברותות לגבי השאלות שבעמוד 246.

כדאי לבקש מן התלמידים להעמיק בשאלה 3 שבעמ' 246 ולנסח תשובה מפורטת, (ואולי לבקש שיתנו כעבודת-כיתה להגשה): ויזל, לעומת ההוגים החרדים שלמדנו, לא מוכן להשלים עם הזוועות שראה. תליתו של ילד קטן<sup>21</sup> אינה יכולה שלא לערער ואף למחוק את אלוהי התפילות, אלוהי העם הנבחר. ההוגים החרדים לוקחים את זוועות השואה בתוך הקשר תיאולוגי-היסטורי רחב יותר. ויזל, לפחות על פי קטע זה, מסרב לעשות זאת.

את הקטע השלישי של ויזל (עמוד 246) העוסק בראש השנה וביום הכיפורים, אנו ממליצים לעבד במליאה ולתת לתלמידים לענות על השאלות לאחר מכן.

יש לשים לב להקשר של הימים הנוראים. בתקופה זו של השנה יהודים אמורים לערוך חשבון-נפש אישי, לשפר התנהגותם ולפי המסורת, נגזר גזר דינו של האדם על ידי אלוהים. דווקא בתקופה זו, בימים הנוראים, תרתי משמע, כותב ויזל על הקושי

---

<sup>21</sup> הילד הקטן מכונה גם "פיפל", כינוי נפוץ במחנה לילדים במחנה אשר שימשו כעבדים לקציני S.S. הכינוי מוכר גם בשל ספרו של ק. צטניק "קראו לו פיפל", 1961.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

שלו לאחל "שנה טובה", בזרות ובניכור שחש בתפילה, ובדילמה האם לצום את צום יום הכיפורים. נדמה, שהתחלפו היוצרות, והאדם דן את אלוהים על כך שהפקיר את בני עמו.

לפי ויזל הדילמה לגבי צום במחנה נסבה סביב מידת הסכנה שיש בצום בתנאים כל כך קשים. חלק נמנעו מלצום וחלק סברו שלצום דווקא בתנאים כאלו זו מעלה גדולה וביטוי לאמונה טוטלית באלוהים.

כאמור, ויזל לא צם משתי סיבות: האחת, לא להדאיג את אביו שחש מסכנת הצום, והשנייה - חוסר תכליתו של הצום מבחינת ויזל. יתרה מזאת, לא לצום בהתרסה היה מעשה בעל משמעות - מרי כלפי שמיים על המצב הנוראי של העם היהודי. על אף שהוא עשה זאת בהתרסה ובמרי, ויזל כותב על תחושתו הקשה סביב אובדן האמונה והמסורת ("חשתי איך נפער בעמקי לבי חלל ריק").

קטע שלישי זה, בדומה לשני קודמיו, חושף את המתח הפנימי שחש אלי ויזל: מצד אחד אמונה באלוהים, דבקות במסורת ישראל, ההרגל והרצון לשמור את מצוות התורה ומצד שני - המציאות האכזרית במחנה ובכלל, שהביאה לתחושת נטישה של האל, כעס ואכזבה מאלוהים, עד כדי איבוד האמון והאמונה בו.

### קטע העשרה: "מות האלוהים", פרדיריך ניטשה (עמ' 248) – 'חלל ריק'

למורה שמעוניין להרחיב עם תלמידיו בהוראת קטע העשרה שבספר, אנו ממליצים לשים לב לכך שבניגוד לחווייתו של ויזל, המתאר התפרקות של אמונה מסורתית נוכח הזוועות בשואה, הטקסט של ניטשה מסמן מהלך תרבותי-היסטורי, החילון. (שימו לב שניטשה נפטר בשנת 1900, לפני מלחמות העולם).

מגוון השאלות הרטוריות (על שלל הדימויים שלהן) העולות מן הטקסט מתקשרות לתחושת "החלל הריק" שנפער בליבו של ויזל, לפי עדותו. כלומר, החשש העמוק מהריקנות בעולם ללא אלוהים, או ללא אמונה באלוהים.

שימו לב שחשוב ללמד את ניטשה בהקשר להגותו ולא רק את הקטע המובא כאן. כלומר, ללמד את נטישה כמבקר חריף של החשיבה הדתית. אחרת התלמידים עלולים להבין את הטקסט רק ברובד הרטורי והמיידני שלו - כנורת אזהרה מפני נזקי החילון, ולא כך הדבר.

### רקע למורה על הגותו של פרדיריך ניטשה:

- [סדרת הרצאות בעברית על הגותו של ניטשה שניתנה במכון ון ליר](#)
  - [פרק העוסק בהגותו של ניטשה בסדרה "אנושי, אנושי מדוי" בהפקת ה-BBC \(מתורגם לעברית\).](#)
  - [ד"ר הנרי אונגר על דמותו של ניטשה ומחשבתו](#)
- כמו כן, ניתן לצפות בעונה השלישית בסדרה THE SINNER בהפקת נטפליקס העוסקת בבחור שלמד על ניטשה באוניברסיטה והושפע ממחשבתו. הסדרה לא מתאימה לצפייה עם תלמידים.

כעת התלמידים יפגשו דרך שלישיית המציעה עמידה דתית אחרת נוכח השואה, אוריינטציה דתית אחרת, כזו שלא מוותרת על מושג האל והאמונה בו מחד, אך איננה ממשיכה בדפוסים המסורתיים הקלאסיים של שכר-עונש, גלות-גאולה.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### ג. אמונה לאחר השואה - הרב אליעזר ברקוביץ (עמ' 233)<sup>22</sup>

לפני שניגשים לקריאה בטקסט של ברקוביץ, כדאי לשאול את התלמידים את השאלה הבאה:  
האם יש דרך אחרת לקיים יחס עם אלוהים אחרי השואה, שאיננה הדרך המוצעת על ידי ההגות החרדית?  
האם ניתן לייצר אמונה אחרת באלוהים אחרי השואה? כזו שלא ממקמת את השואה כעונש? את האל כמעניש? את השואה כ"חבלי משיח"? אם כן- מה תכלול אמונה כזו?

זו לא שאלה קלה עבור התלמידים משום הם מורגלים לחשוב על יחס האדם לאלוהים במונחי אמונה מסורתיים לרוב, עם זאת - שווה להדהד את השאלה כשאלה פתוחה לפני הקריאה בטקסט.

לסיכום נהיר ומצוין לקטע הראשון של אליעזר ברקוביץ ("להתווכח עם אלוהים" - עמ' 235) אנו ממליצים לצפות [בשיעור קצר של ד"ר עמית אלון](#).

רוב השאלות המלוות פשוטות להבנה, לכן נתמקד בתשובה לשאלה מספר 4 (עמוד 235) - מדוע דבריו של ברקוביץ מהווים גישת נגד לגישת צידוק הדין המאפיינת את ההגות החרדית אחרי השואה?  
כאמור, ברקוביץ מציע אמונה באל שאינה משאירה את האל חסין מביקורת. הביקורת והוויכוח עם האל נובעים דווקא מן האמונה העמוקה בו, אמונה הרואה באל ישות צודקת שבה יש לבטוח. ברוח זו, ניתן אף לומר כי גישה המקבלת את מאורעות השואה כחלק מגזירות האל, לוקחת בחשבון שהאל אינו מנהל משפט צדק.  
הפרדיגמה של המאמין, אברהם, לא יכול לשאת עוול אלוהי כגון השמדת סדום. זוהי האמונה הראויה, אשר מגיעה ממקום של אמונה במובן של מתון אמון, ולא אמונה המבוססת על תיאולוגיות ותיאודציות המנסות ליישב בין מאורעות השואה לקיומו של אל משגיח.

הרב ברקוביץ מייצג במידה רבה לא רק גישה אמונית-דתית, אלא גם גישה מודרנית וקיומית. דבריו משקפים עניין מרכזי בהגות האקזיסטנציאליסטית המודרנית: הפרדוקס ואבסורד. והפעם – מזווית ראייה של אמונה: מצד אחד האמונה שאלוהים מתערב בעולם, מצד שני עדות לחוסר התערבותו או אפילו (כך לפי הרבי מסאטמר) התערבות אכזרית ביותר. הרב ברקוביץ אינו מוכן לוותר על האמונה בקיומו של אלוהים ובהשגחתו, אך מצד שני לא מתנצל על תחושת הכעס ועל הסתירות הרבות שאמונה זו מעלה.

<sup>22</sup> להבנה מקיפה יותר של הגותו של ברקוביץ, מומלץ לקרוא את ספרו "אמונה לאחר השואה", הוצאת המרכז האקדמי שלם, 2006. לקריאת מאמר על הספר מאת ד"ר גדעון גרייף [לחצו כאן](#).

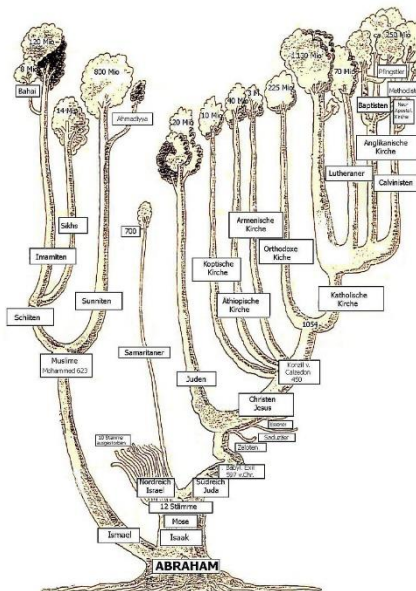
# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

מדרש תמונות עמוד 234 :

**א. איור: צאצאי אברהם**

- בקשו מהתלמידים להביט באיור שבחלק העליון של העמוד. הכיתוב אמנם בגרמנית, וייתכן שלא יוכלו להבין כל מילה, אך בקשו מהם לנסות להסביר מה הוא מראה. שאלו:
- מה מזכיר לכם האיור?
  - האיור מזכיר עץ. אברהם אבינו הוא כביכול הגזע הראשוני, ההתחלה, של כל הדתות בעולם, שהם מדומים לענפים וענפי-משנה.
  - כיצד תורם העיון באיור זה להבנת הדוגמה שמביא ברקוביץ' אודות אברהם? האיור מחזק את הנקודה שמעלה ד"ר עמית מור בסרטון שבחירתו של ברקוביץ' בדמותו של אברהם איננה מקרית. אברהם הוא הדמות הארכיטיפית של המאמין הראשון. האיור מרמז שלא רק שאברהם הוא המאמין הראשון באלוהי ישראל, מאמונתו נבטו וצמחו שאר הדתות בעולם.



**ב. ציור: השופט כל הארץ לא יעשה משפט?**

- בקשו מהתלמידים כעת להביט בציור של ג'ון מרטין "מהפכת סדום ועמורה":
- שאלו: התוכלו לזהות את ארבע הדמויות המופיעות בציור? על פי הסיפור המקראי, אלוהים לא מצא ולו צדיק אחד בסדום ועמורה. על כן השמיד את שתי הערים הללו.
  - האם לדעתכם הציור משקף שמחה על השמדת הערים הללו, כי 'הגיע להם' או, לחלופין, תחושה קשה? נסו לבסס דעתכם על דרכי ההבעה בציור.
  - "וַיְהִי כְהוֹצִיאֵם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר ה'הַמֶּלֶט עַל-נַפְשָׁךְ, אֶל-תִּבְיֵט אַחֲרֶיךָ וְאַל-תִּעַמֹּד בְּכַל-הַכַּפֹּר הַהָרֶה, הַמֶּלֶט פָּן-תִּסָּפֶה" (בראשית י"ט, 17)
  - מה, לדעתכם, היה חטאה של אשת לוט?



המלך פן-תספה" (בראשית י"ט, 17) מה, לדעתכם, היה חטאה של אשת לוט?

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### "עמו אנוכי בצרה" - עמ' 237

בקטע זה מתייחס ברקוביץ למה שהוא מכנה (בעקבות דב סדן) "האמונה האחרונה".

**הקדמה לפני קריאת הקטע:** אם התלמידים טרם נחשפו לסיפור מותו של רבי עקיבא (במסגרת 'חלונות חג לראש השנה' או בספר 'ובחרת בחיים', למשל) כדאי לתווך לתלמידים הן את הסיפור, ולאחריו את השתלשלות המסורת של אמירת תפילת "שמע ישראל" ברגעי המוות, ובמיוחד כאשר מדובר ב'מוות על קידוש השם'.

בקטע זה ברקוביץ מעלה על נס את אותם האנשים אשר הפגינו אדישות או בוז כלפי "המציאות החיצונית שנכפתה עליהם". הוא טוען שאותם אנשים הם אנשים ריבוניים, אשר מידת האמונה שלהם באלוהים הביאה אותם אל שיא של התרוממות הרוח. האדישות, הבוז והתרוממות הרוח הזו הם הניצחון הרוחני האמיתי על האויב, משום שהם מעלים את האדם למחוז אחר, בו לאויב אין יכולת פגיעה בו. האדם שחוה זאת במחנות הוא אדם אוטונומי לחלוטין.



ברקוביץ מתייחס לסיפור הידוע על מותו של רבי עקיבא, אשר מבחינתו מהווה דגם ל"אדם ריבוני". האמונה העלתה את רבי עקיבא לדרגה רוחנית אחרת, למצב מנטלי שונה, אשר התעלם ממסרקות הברזל והעינויים, וכך גם אותם חמישים בחורי-ישיבה המוזכרים ע"י ברקוביץ. כדאי לציין בכל זאת כי יש שוני בין הסיפורים - בעוד שרבי עקיבא הפר ביודעין את גזרות המלכות, ולמעשה מת מוות על קידוש השם, האידיאולוגיה הנאצית הרצחנית לא אפשרה למעשה מוות על קידוש השם במובנו המסורתי של המילה. **כלומר, ההשוואה בין הסיפורים איננה על ההקשר של קידוש השם אלא על ההקשר של התעלות רוחנית במצב מוות וודאיים.**

עם סיום קריאת הקטע בכיתה, רצוי לבקש מהתלמידים להסביר במילים שלהם את המשמעות של המשפט "אדישות-בוז כזאת כלפי האויב היא שיאה של הריבונות האנושית". מהי 'ריבונות'? האם הם מכירים מצבים בחיי היום-יום שלהם בו חשו שעליהם לגייס אותה "ריבונות אנושית" (לא כלפי אויב, כמובן)? חשוב לציין שלא מדובר כאן במנגנון - ההגנה המוטבע בנו של ניתוק כאשר אדם נמצא במצב טראומתי, אלא מדובר ביכולת לקיים 'ניתוק' מתוך רצון ובחירה, מתוך בוז והתעלות. הרעיון המרכזי הוא שאנשים יכולים לפגוע בנו פיזית, אך אנו יכולים לשמור בפנימיותנו מקום שבו מחשבותינו ורגשותינו הם פנימיים בלבד, מנותקים ועצמאיים, ריבוניים.

**בשאלה מספר 5** מתבקשים התלמידים למצוא נקודת דמיון אחת ונקודת שוני אחת בין "האדם הריבוני" של ברקוביץ ובין "האדם הייעודי" של סולובייצ'יק (אותו הם למדו בפרק שביעי)

**נקודות דמיון בין 'האדם הייעודי' של סולובייצ'יק ו'האדם הריבוני' של ברקוביץ:**

1. שניהם רואים ברוח ואמונה משהו חשוב יותר מן החוויה הפיזית.
2. שניהם מצמצמים את מקומו של הסבל בהווה שלהם.
3. שניהם מכירים ביכולת האדם לנהל ולשלוט בעולמו הפנימי ובכך לעצב גם את התייחסותו לעולם שסביבו.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### נקודות שוני בין 'האדם הייעודי' של סלובייצ'יק ו'האדם הריבוני' של ברקוביץ:

1. נדמה כי 'האדם הריבוני' מתעלה מעל המציאות באדישות ובבוז, ואינו רואה בה חלק מתהליך של זיכוך עצמי וחזרה בתשובה. האדם הייעודי מבקש ללמוד מן הסבל משהו על עצמו, על ייעודו, על כוחו.
2. ההקשר שבו נוסח הרעיון של 'האדם הריבוני' הוא הקשר לעומתי של מרי והתרסה כלפי המציאות, במקרה הזה - כלפי הנאצים במחנה. "האדם הייעודי" לא מתכחש לסבלו, הוא מכיר בו. יתרה מזאת, רק הכרה בו, ללא פלפולי סרק (נוסח תיאוריית ההיעדר של הרמב"ם) יובילו את האדם לקיום אותנטי.

### ד. מושג האלוהים אחרי אושוויץ - האנס יונס (עמ' 238)

לאחר שהתלמידים התמודדו עם תפיסתו של אליעזר ברקוביץ המשרטטת יחס אמוני אחר אל אלוהי ישראל, יחס אשר בא לידי ביטוי דווקא בוויכוח עם האל, באי הסכמה עם הזוועה המתרחשת בעולמו, כעת הם נדרשים למאמר מאת הפילוסוף האנס יונס, אשר מציע לחשוב מחדש את מושג האלוהים עצמו. אם אצל ברקוביץ התלמידים פגשו אלוהים מסורתי שהיחס האמוני הראוי אליו אחרי השואה הוא אותו יחס פולמוסי אשר אפיין את אברהם בסיפור סדום ועמורה, אצל יונס הם ייפגשו מושג אלוהים אשר מאבד משהו מהותי מהגדרתו המסורתית.

### המלצת צפייה למורה לפני הוראת הטקסט בכיתה:

- [שיעור קצר של אסף דה פריס על תפיסתו של האנס יונס](#)
- להקשר רחב יותר ניתן גם לצפות [בהרצאה של פרופ' רון מרגולין בעקבות האנס יונס - "האמנם כל יכול? אלוהי ישראל ככל יודע, רוצה ומיטיב"](#)

### המלצת קריאה למורה על דמותו של האנס יונס ופועלו:

- מושג האלוהים אחרי אושוויץ ומאמרים נוספים - הוצאת רסלינג, 2004. (ההקדמה מאת פרופ' רון מרגולין מציגה את מפעלו הפילוסופי והמחקרי של יונס, הן בהקשר של חקר הדתות והן בהקשר של ביו-אתיקה)
- "מושג ירוק על הנס יונס" - מאמר מאת סטיבן גרוסבי במגזין "תכלית" בהוצאת מרכז שלם. [לקריאה לחצו כאן](#)

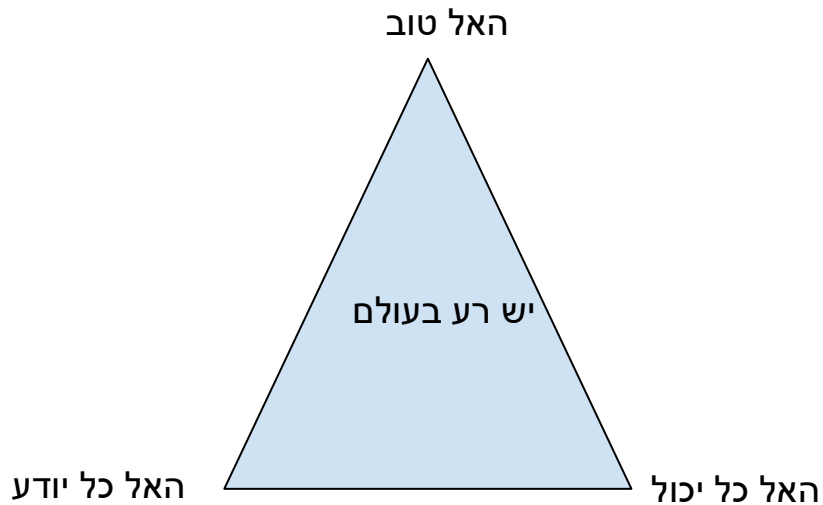
הקטע המובא מן המאמר של יונס ארוך ומורכב, לכן אנו ממליצים לשלב בין הוראה פרונטלית במליאה ובין קריאה עצמית או בחברותות ומענה על השאלות.

לפני הצגת ההוגה והקריאה בטקסט כדאי להציג בפני התלמידים את המשולש הבא:

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני  
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.  
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה



אחת השאלות המרכזיות שמלווה את ספר הלימוד שלנו היא שאלת צידוק הדין - איך מיישבים בין מציאות הרע בעולם לבין שלושת הקודקודים המתוארים במשולש - **כל יודע, כל יכול, טוב**.

מכיוון שהתלמידים כבר למדו את רוב ספר הלימוד, זוהי הזדמנות לריענון זיכרון שיעזור למקם ולחדד את תגובתו של יונס. ניתן לבקש מן התלמידים להסביר את העמדות השונות לפי השונות לפי המשולש הזה, לדוגמא: ניתן לבקש מן התלמידים להסביר את עמדת **הרבי מסאטמר** לפי המשולש הזה (הרע נגרם על ידי העבירה על השבועות, ולכן האל קיים הבטחתו והפקיר את העם "כאיילות השדה"), או את **עמדת הרמב"ם בפרק רביעי** (הרוב בעולם הוא טוב, עצם הבריאה היא טוב, הרע עצמו הוא היעדר הכרחי, וגם חלקים נרחבים ממנו בכלל נובעים מן האדם עצמו), את **עמדת ברקוביץ** (אני ממשיך להחזיק את המשולש כפי שהוא ודווקא בגלל זה אני ביחס של וויכוח עם האל), **עמדת הקבלה** (בתוך האל יש ספירות שונות וכוחות שונים, חלקם בעלי אופי שלילי. האלוהות מורכבות יותר מאשר "רק טוב").

ניתן להגיע למסקנה, שאת המשולש כפי שהוא, קשה להחזיק על כל קצותיו. לרוב- תגובה תיאולוגית תבקש לוותר או להסביר מחדש קטע מסוים מן המשולש, לשנות הנחת יסוד כלשהי על האל, על מנת להגיע למושג אלוהים קוהרנטי.

**כעת ניתן לשאול את התלמידים אחת משתי שאלות (או את שתיהן):**

**א.** על איזה מן הקודקודים התלמיד מוכן לוותר בחשיבה שלו על מושג האלוהים?

**ב.** אם יש קודקוד אחד (או יותר) שבלעדיו - אלוהים איננו אלוהים כבר?<sup>23</sup>

לאחר דיון בכיתה כדאי לעבור לעמדתו של יונס ולהתחיל דווקא מקריאה בביוגרפיה אודותיו ולהוסיף כי הדיון של יונס בשאלת האמונה באלוהים אחרי השואה הוא דיון שנוגע בו גם ברמה האישית ממש, משום שאמו נספתה באושוויץ.

<sup>23</sup> בהקשר לשאלה זו - ניתן לבקש מן התלמידים לחפש בטלפון ב"גוגל תמונות" את המילה "אלוהים" או "GOD" ולעבור ביחד על מספר תמונות כדי להבין מה מן הקודקודים מודגש יותר בדימויים הרווחים שיש באינטרנט ובתרבות לאלוהים. כדאי גם להסב את תשומת ליבם של התלמידים לכך שרוב הדימויים המוכרים של אלוהים מגיעים מעולם האמנות הנוצרית ושבתמסורת היהודית כמעט ואין ייצוגים אומנותיים של אלוהים, בשל האיסור המקראי לייצג את האל.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

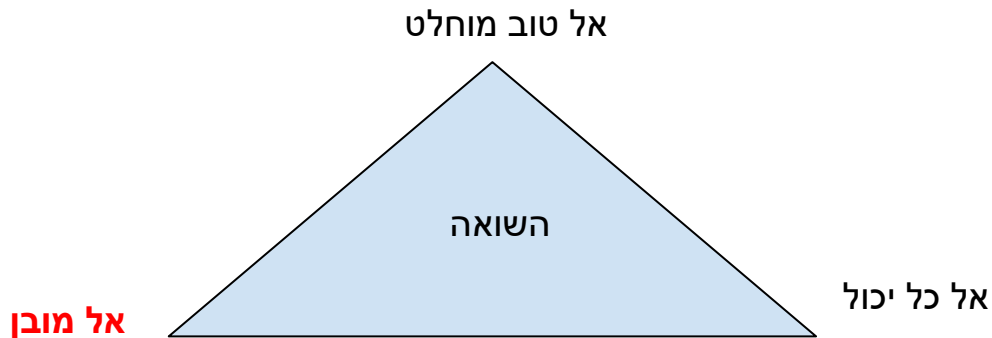
בתחילת המאמר, בקטע שלא מופיע בספר הלימוד, יונס כותב:

"כפה עצמו עליי נושא זה ללא עוררין. בחיל ורעדה בחרתי אותו. אך חשבתי שחובתי כלפי אותם צללים מעיבים תהיה שלא

להתחמק ממענה לזעקתם כלפי אל אילם, זעקה אשר הוחנקה זמן רב".<sup>24</sup>

חשוב לשים לב שבמהלך המאמר משנה יונס את קודקודי המשולש ששורטט לעיל.

מבחינת יונס - הקודקוד המדויק לתיאור מושג האלוהים על פי מסורת ישראל (עד השואה) הוא:



השינוי במשולש הוא הוספת המובנות של האל כחלק אינטגרלי ממושג האלוהים. יונס רואה במובנות האלוהית כמהותית למושג האלוהים היהודי (או היודו-נוצרי) משום שאין להבין את האלוהות ללא מוטיב ההתגלות שלה לבני אדם (תורה, מצוות, נביאים).

### הוראת הטקסט – עמודים 239-240:

**המלצה למורה:** אם קבוצת הלימוד חזקה, ניתן לפתוח את הטקסט במליאה (וביחד נענה על שאלה מספר 1) ולאחר מכן לשחרר את התלמידים ללמידה בחברותות ולמענה על השאלות המלוות 2-9.

אם המורה מרגיש שקבוצת הלימוד תתקשה להתמודד לבד עם הקטע, מומלץ לקרוא יחד את הטקסט ולעבד את שאלות 1-4 (בעמוד 241) על הלוח. כדאי לרשום את השאלות על הלוח לפני, ולענות על השאלות על הלוח, תוך כדי הקריאה.

כדאי לתת לתלמידים להתמודד עם שאלות 5-9 לבד או בזוגות ולאחר מכן לעבד גם במליאה.

נתייחס במסגרת זו למספר שאלות מאתגרות:

**שאלה 2:** לפי יונס, האל איננו קבוע ובלתי משתנה אלא לוקח חלק, ושותף בדרמה של ההיסטוריה ושל ההתהוות.

שלושת השינויים שחלו באלוהים אחרי רגע הבריאה הם:

- סובל** - הוא כואב את כאבם של הברואים, הוא כואב את נטישתם אותו, מתחרט, נוחל עוגמת נפש.
- מתהווה** - הוא משתנה עם הזמן. אינו בעל מהות מוגדרת בלתי משתנה, מה שקורה בעולם משפיע עליו, משנה אותו. זה לא אל נוסח הפילוסופיה הימי ביניימית (רמב"ם)
- דואג** - אמנם האל איננו קוסם העושה ניסים אך הוא לא אל מרוחק מנותק ומסוגר, כלומר הוא אל המקיים יחס של דאגה.

<sup>24</sup> מושג האלוהים אחרי אשוויץ ומאמרים נוספים, הוצאת רסלינג, 2004. עמ' 65.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)



# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**שאלה 3:** לפי יונס, בבריאת העולם וויתר האל על הבלעדיות של כוחו. כלומר, הוא אינו כל יכול, אינו כוח מוחלט בלתי ניתן לעצירה ולהגבלה. יונס כותב כי הדבר הזה קרה "מתוך חכמה שאין לה חקר או מתוך אהבה או מתוך כל מוטיבציה אלוהית שהיא", כלומר - יונס אינו יודע מדוע הדבר קרה כך. יש לציין שבמקום אחר במאמר (שאינו מופיע בספר הלימוד), יונס מנסה להסביר מדוע מבחינה פילוסופית לא יכול להתקיים כוח בלתי מוגבל במציאות, ואף מזכיר לקראת סוף דבריו את מיתוס הצמצום של האר"י.

**שאלה 4:** יונס טוען שהדימוי של אל מוצנע או אבסורדי, כלומר- אל שאינו מובן כלל, הוא דימוי הנוגד את הדימוי היהודי של האל. יונס רואה בעצם קבלת התורה ובתוכן סיפוריה ככאלו המתבססים על היכולת להבין את אלוהים, לפחות במקצת. עצם העובדה שיש במסורת היהודית התגלות, מצוות וחוקים שניתנו לבני האדם - מוכיחים שהמושג היהודי של האל מחייב מובנות של האל. "אל נסתר לחלוטין, בלי מובן לגמרי, הוא מושג שאינו מתקבל על הדעת על פי הנורמות היהודיות". "אלוהי הפילוסופים" אינו זהה לאלוהי היהדות. יונס רואה בגרסא היהודית של האל כגרסה שבמהותה יש אל מובן, אך מעבר לכך נדמה שיונס רואה באל מובן גם הדבר הראוי.

**שאלה 6:** יונס רואה בתכונת הכול-יכולות תכונה בלתי הגיונית בעקבות השואה. לדעתו, הקטגוריות של אל טוב ומובן הן קריטיות יותר עבור מושג האלוהים היהודי, ואחרי השואה, שהיא הרע האולטימטיבי אשר אחריו כל ההסברים התיאולוגיים האחרים אינם משכנעים יותר (למשל תורת הגמול), אין מנוס אלא מלחשוב את אלוהים מחדש, כישות לא כל-יכולה.

**שאלה 7:** בהחלט ניתן להשוות את מושג האל והיחס המחודש שיונס יוצר בינו לבין העולם, ובין היחס של הורה לילד. לפי יונס, הישות האלוהית בראה את העולם, ובאקט הזה של החסד, וויתרה על מלאות כוחה. היא ממשיכה לדאוג, לסבול עם יצירתה, לאהוב אותה, אך היא איננה זהה לה ולכן לא כל-יכולה כלפיה. הבריאה, והאדם בתוכה, חופשיים להתפתח במרחב ובזמן. אין זה האל השפינוזיסטי לדוגמא, הזהה עם מכלול היש וככזה מבטל כל תנועה חופשית אפשרית. לא הכל חלק מאלוהים ולא הכל ברצונו של אלוהים. גם הורים מביאים ילד לעולם, באקט של אהבה, אך מתוך המלאות הזו מוותרים על יכולתם, הם כעת מותנים ביחס חדש, של דאגה, אהבה וסבל כלפי ישות שהם "בראו", אך אין להם שליטה מוחלטת עליה. כלומר הם לא כל-יכולים.

בהמשך להשוואה זו ניתן אולי להבין מדברי יונס שהאמונה של האדם באלוהים עוברת 'תהליך התבגרות', בדומה לבת/בן והוריהם. בתחילה האנושות ראתה באל בורא כל-יכול וכל-יודע, שולט בעולם בלי מצרים, האדם חב את חייו לאל ורואה בכל התרחשות בטבע ובהיסטוריה את רצון האל. בעקבות השואה, יונס מציע התבגרות, עלינו להכיל את הרעיון שאלוהים איננו כל-יכול. על האדם להתנהג באופן אחראי ועצמאי. בגיל צעיר ילדים רואים בדרך כלל בהוריהם דמויות כל-יכולות. כל הווייתם תלויה בהוריהם. ברבות השנים הם נוכחים לדעת שלהוריהם יש גם רגשות, צרכים, חסרונות, מאוויים שנפרדים מהם. זהו מרכיב חשוב מאוד של בניית אישיות עצמאית ובוגרת.

**שאלה 8:** א. יונס חושב שאלוהותו של האל לא נפגעת מכך שאין הוא כל יכול. שני נימוקים שניתן להבין מן הטקסט לקביעה זו הם: (1) עצם הרעיון של אל בורא טומן בחובו את הגבלת הכוח האלוהי (ממש כמו הורה ש"בורא" ילד). באקט של חסד

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

עליון נברא העולם, ומיניה וביה נוצרה מגבלה על כוחה הבלתי מוגבל (עד אז) של הישות האלוהית. (2) כל יכולות ומובנות אינן יכולות לדור תחת כפיפה אחת בהקשר של מושג האלוהים, במיוחד אחרי השואה. יונס רואה במובנות האלוהית מוטיב מהותי יותר למסורת הדתית (יונס מציין: הייתה התגלות, היו נביאים וכדומה).

**שאלה 9:** לפי יונס, תפקידו של האדם הוא "לתת לאלוהים". כלומר - האדם צריך להתנהל בעולמו ובחיייו תוך חשיבה מתמדת על הצו המוסרי הבא - לא ליצור עולם שקורים בו דברים היכולים לגרום לאל להתחרט על כך שהניח מרחב ומקום לעולם להתהוות. חשוב לציין שמדובר כאן במליצה. גם כאן, ניתן לראות שלשואה יש משמעות. מאורעות השואה הם בדיוק מסוג האירועים שעוצמת הרוע שבהן מעלה את שאלת ה"למה?" הגדולה. מדוע כלל צריך חיים אנושיים וחברה אנושית אם זו רמת האכזריות והתעללות שמגיעים אליה? במידה מסוימת יונס מהדהד מחשבה זו בכך שמבקש מהאדם לחשוב כיצד להימנע מלגרום לאל "להתחרט". אם נרצה, יש כאן גם הדהוד לסיפור המבול - כשגברו החמס והשחיתות דמות האל מתחרטת על הבריאה. לכן זהו תפקידו של האדם, לדאוג להקטין את החמס, השחיתות, הגזל וכדומה.

במהלך הקריאה בטקסט או לאחר מכן, בהחלט ניתן להעלות בכיתה את השאלה:

**אם אלוהים לא כל יכול, והוא צריך עזרה וחמלה – בשביל מה אנו צריכים אותו? האם, בניגוד לחשיבה המקובלת שיש כאן 'קידום' של דמות האל יונס לא בעצם "מפרסם" כאן חזרה לדמות האל התנ"כי? רצוי גם להתייחס לתשובות האפשריות:**

✓ לטעון שהרעיון המוסרי חייב להתבסס על אמונה באלוהים בורא האדם בצלמו, שדורש ממנו לעשות טוב (כפי שבא לידי ביטוי בין השאר גם בקטע של הילסום).

✓ ובכן... לא צריך אותו

**העשרה למורה:** במאמר המלא מופיעה פסקה נוספת ישר אחרי קטע זה:

"יכול להיות אולי שזהו סודם של ל"ו הצדיקים האלמוניים, שמקיימים לפי מסורת יהודית בכל דור את העולם. יש המבקשים לראות את חסידי אומות העולם הנזכרים לעיל כנמנים עליהם בימינו. מכיוון שבזכות ערכו הרב יותר של הטוב על פני זה של הרע [...] ייתכן שקדושתם הטמירה הייתה שקולה לאשם שאין לו קץ, שאיזנה חשבון של דור שלם ושהשכינה את השלום במלכות בלתי נראית."<sup>25</sup> כלומר, חסידי אומות העולם הן כמו ל"ו הצדיקים המקיימים בכל דור את העולם" (ראו למשל סנהדרין, צז ע"ב או סוכה מה, ע"ב).

<sup>25</sup> מושג האלוהים אחרי אושוויץ ומאמרים נוספים, עמ' 84.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### חלק ד': חיפוש משמעות (עמ' 249-256)

החלק הרביעי של הפרק עוסק בניסיון למציאת משמעות ולהתמודדות עם הסבל בתקופת השואה עצמה. אם נרצה, יש כאן היסט של הדיון **לתגובות פסיכולוגיות-רוחניות-קיומיות** (בניגוד לשאלת צידוק הדין למשל). בחלק זה התלמידים יפגשו שתי דמויות: אתי הילסום וויקטור פראנקל, אשר כתבו מתוך התנסותם כאסירים במחנה. פראנקל, בניגוד להילסום, שרד את מחנה אושוויץ.

#### א. אתי הילסום - "השמיים שבתוכי" (עמ' 249-250)

**רקע למורה:** אנו ממליצים למורה לקרוא על אתי הילסום ועל סיפורה **מעבר** למה שמפורט בספר הלימוד. קישורים מומלצים:

- [ערך הויקיפדיה על אתי הילסום](#) (מומלץ להסתכל בדף זה גם בקישורים חיצוניים)
  - [ערך על אתי הילסום בארכיון לנשים יהודיות \(אנגלית\)](#)
  - [שיחה דמיונית בין אתי הילסום ובין ויקטור פראנקל - טקסט מאת שגית שלמה](#)
- כמו כן, היומן המלא ממנו נלקח הקטע בספר הלימוד, הוא יומן מופלא, ומומלץ לכל מורה לקרוא אותו במלואו.

**המלצה למורה:** לפני הקריאה של הטקסט בכיתה, כדאי לחשוף את התלמידים לסיפור חייה של אתי הילסום ולעובדה שיומנה משפיע על אנשים עד ימינו. [למשל ניתן לצפות בכתבה של כאן 11 על השפעת יומנה של הילסום.](#)

את הטקסט עצמו כדאי ללמוד **בחברות** עם השאלות המלווה בעמ' 250.

במליאה כדאי לשאול את התלמידים מספר שאלות, עוד לפני שמוודאים הבנה לגבי הטקסט עצמו. **שאלות כגון:** איך הרגשתם לקרוא ביומן של מישהי שנספתה? האם יש משפט או פסקה שהייתה משמעותית עבורכם? האם מישהו חושב לקרוא את היומן כולו בעקבות הלימוד היום?<sup>26</sup>

נתמקד בחלק מן השאלות המלוות את הקטע:

**שאלה 1.א:** הילסום רואה עצמה חלק מן הגורל היהודי. יש לציין כי הילסום הייתה ממוצא יהודי אך בחייה לא קיימה זיקה לאומית או דתית עם זהותה היהודית. כמו יהודים רבים, היא מצאה עצמה בשותפות גורל עם החברה היהודית, על כל גווניה. להילסום היו קשרים רבים בחברה הלא יהודית בהולנד ויכלה להינצל, אך כבר מלכתחילה ביטלה אפשרות זו לטובת שותפות הגורל עם בני עמה.

<sup>26</sup> אם ישנם מספר תלמידים שמביעים עניין בקריאת היומן, כדאי לבדוק עם הנהלת בית הספר ואולי להזמין מספר עותקים לתלמידים. זו הזדמנות חינוכית נפלאה. הילסום, אתי, השמיים שבתוכי, הוצאת כתר, 2002.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**שאלה 1.ב.:** אם חוויית השואה ריסקה לז'אן אמרי את האמון בעולם, במוסדות, בזולת, ביכולת של המערב להביא לידי ביטוי את רעיונות ההומניזם, נדמה כי חווייתיה של אתי הילסום גרמו לה להתרומם מעל ל"יאני" שלה, מעל השיקולים האגואיסטיים הטבעיים, ולקחת חלק בגורל המשותף, כמו גם ההבנה שהמימד הרוחני בעולם (ובחייה) אינו מתבטא בציפייה להצלה ולניסים, אלא בשמירה על צלם אלוהים שבאדם, כלומר צלם אנוש.

**שאלה 3.א.:** נדמה כי הילסום מדברת בשם בני האדם בכלל ובשם היהודים בפרט. הניסיון לשמור על צלם אנוש בתקופת השואה, לשמור גם על מושג האלוהים, כאל מצפה, מוקד המוסר.

**שאלה 3.ב.:** הילסום אומרת זאת מפורשת - ישנם אנשים שלא שומרים על משכנו של אלוהים בתוכם בתקופה זו משום שהם עסוקים בצרכים החומריים, בהישרדות גרידא. הם עסוקים בלהציל רכושם, את למצוא מחבוא על מנת להציל את גופם וחייהם.

**שאלה 4.א.:** ייתכן שלעתים דווקא מתוך מקרי קצה, כאשר הולכת ומתבהרת ההבנה שהחיים עומדים לקראת סיומם או מטלטלים בין חיים ומוות, האדם מגלה בתוכו את השאיפה לנצח. ניתן לתאר זאת באופן ביקורתי- אדם יכול לחפש נחמה בשלב מפחיד וטרגי זה, אך ניתן לתאר זאת באופן רוחני הרואי- דווקא נוכח היעדר התקווה, האדם מוצא את כוחותיו הרוחניים, את ראייתו הרוחנית, שהיא מעבר לסבלות הזמן והמקום.

**שאלה 4.ב.:** נדמה שלפי הילסום, "אלוהים" שוכן בתוך נפשו של האדם. ייתכן והוא קול המוסר, החסד והרחמים שאנשים רבים חשים בפנימיותם. בכל מקרה, ברי כי האל שהילסום מתארת אינו האל המקראי למשל.

### חזרה לשאלה מספר 10 שבעמוד 241 - השוואה עם האנס יונס :

מסקנתם של יונס ושל הילסום לגבי אלוהים אכן דומה. עם זאת, הדרך ששניהם מגיעים למושג אל שאינו מתערב כי אינו יכול, היא דרך שונה.

יונס מתיימר להציע מהלך ספקולטיבי-פילוסופי אשר מתכתב גם עם מוטיבים מרכזיים במסורת ישראל. לטענתו הסברים תיאולוגיים מסורתיים אינם עובדים יותר מול האכזריות והטוטאליות של השואה. כמו כן, הוא מתקשה לחשוב על מושג אל בלתי מובן שיכול לפתור את בעיית צידוק הדין, משום שמובנות האל היא חלק אינטגרלי, לטענתו, ממושג האל במסורת היהודית.

לעומת זאת, הילסום כותבת את דבריה במסגרת יומן, ומתארת אירועים חיים, בזמן אמת, ומשתפת את מחשבותיה והרהוריה לגבי האדם, העולם ואלוהים.

ניתן להשמיע כסיכום את השיר "[יש שמיים מעל](#)", שיר מקסים כשלעצמו, שגם בו נאמר "השמיים שבתוכי". כאן בביצוע מאיר בנאי ואביב גפן.

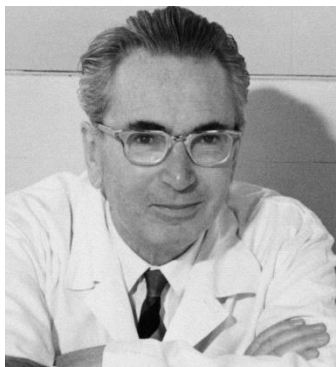
כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה



### ב. ויקטור פראנקל - "האדם מחפש משמעות" (עמ' 251)

נפתח בדבריה של נעמה בריל כפי שנכתבו במאמרה "הגות יהודית מודרנית לאחר השואה"<sup>27</sup>:  
"ויקטור פראנקל, פסיכיאטר אוסטרי יליד וינה, פסיכותרפיסט ואקזיסטנציאליסט, העיד על חוויותיו במחנות הריכוז ומסקנותיו מאששות לדעתו את תפיסתו הטיפולית - הלוגותרפיה<sup>28</sup>. תפיסה הגורסת כי השאיפה למצוא משמעות היא הכוח המניע הראשוני של האדם. פרנקל זיהה עצמו, גם בתקופת מאסרו במחנות, כמטפל פסיכיאטרי וטען שהיכולת להעניק משמעות לחייו גם במצבי סבל קיצוניים הנראים כחסרי תכלית הייתה מפתח להמשך החיים במחנות [...]. פראנקל, המתאר את הסבל, האכזריות, האפתיה, הרעב, קהות החושים, ואת

הפרימיטיביות הגופנית והנפשית שפשו במחנות, מעיד על עוצמתה של האמונה ועל חוסנם של אנשים שהיו בעלי עושר פנימי וחירות רוחנית לעמוד בתלאות ובסבל. האמונה וההיזכרות בזמן ייסורי הגוף והנפש, ביפה, באהבה, באמנות, הניחה לאסיר להימלט אל העבר וסייעה לו בכך למצוא מחסה מפני הריקנות, השימומו והדלות של מציאות החיים במחנה. פראנקל העד מייצג תביעה נורמטיבית ומוסרית חד משמעית כלפי אסירי מחנה הריכוז, אך אינו דובר כיהודי או כמי שמשייך עצמו לקבוצה אתנית או חברתית מזוהה."<sup>28</sup>

#### המלצות למורה:

[פודקאסט "קולות של רוח" - פרק המוקדש למשנתו של ויקטור פראנקל](#)  
[רשימה מעניינת על ויקטור פראנקל, ז'אן אמרי ופרימו לוי - בלוג של יונתן אמיר](#)

#### המלצות לצפייה בכיתה:

התלמידים מתבקשים להתמודד עם שלושה טקסטים של פרנקל. אנו ממליצים לפתוח בהוראת פרונטלית של הטקסט הראשון בעמ' 251.

לאחר הצגת דמותו של פרנקל בקצרה, ניתן להתבונן בצילום בעמ' 252 של שחרור מחנה בוכנוואלד (להסב את תשומת ליבם של התלמידים שמדובר באסירים ששרדו), ולשאול את השאלות הבאות, כהקדמה לקריאה:

#### א. מן הידע שצברתם בנושא השואה - מהם הקשיים שאסיר מתמודד איתם במחנה ריכוז / השמדה?

(כדאי לאסוף את תשובות התלמידים על הלוח ולאחר מכן להבחין בין קשיים פיזיים לקשיים מנטליים, וכמו כן להוסיף קשיים נוספים במידה והתלמידים לא העלו דברים מהותיים מספיק. קשיים שניתן להעלות: רעב, צמא, חולשה, חולי, געגוע, אבל על חברים ומשפחה שנרצחו, דיכאון, חרדה, ייאוש, עיסוק בהישרדות יומיומית ועוד).

#### ב. מהי לדעתכם הדרך הנפשית להתמודד עם הקשיים הללו?

(יש להיזהר ומראש לומר שזה בלתי אפשרי לשים את עצמנו במקומם של אסירי מחנות ריכוז והשמדה, ולכן זה נושא שצריך לגשת אליו בעדינות מירבית, בניסיון לתת תשובה לשאלה זו)

<sup>27</sup> בתוך זמן יהודי חדש, הוצאת כתר, 2007. כרך ראשון, עמ' 29.

<sup>28</sup> לקריאה נוספת - הערך "לוגותרפיה" בפורטל "בטיפולנט". [לחצו כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

לאחר הדיון בכיתה סביב התמונה ושתי השאלות שצוינו לעיל, אנו ממליצים לצפות באחד משני הראיונות הללו שנערכו עם פרנקל. מומלץ להקריא את אחד הראיונות בין לימוד הטקסטים, או ישר אחר הלימוד של שלושתם.

▪ [ראיון עם ויקטור פרנקל - לצפייה לחצו כאן](#)

▪ [ראיון נוסף - לצפייה לחצו כאן](#)

### ויקטור פראנקל: טקסט ראשון – עמוד 251

כאמור, אנו ממליצים ללמד את הטקסט הראשון במליאה. כדאי לבקש מן התלמידים **לסמן/להעתיק** את שני המשפטים החשובים בקטע.

יש לכתוב את שני המשפטים המרכזיים על הלוח:

”מי שיש לו איזה ‘למה’ שלמענו יחיה, יוכל לשאת כל ‘איך’” (ציטוט מפרידריך ניטשה)

”אוי לו למי ששוב לא ראה פשר בחייו, לא מטרה, לא תכלית, ומשום כך שוב לא ראה טעם להוסיף ולחיות. גורלו נחרץ במהרה.”

כדאי לבקש מן התלמידים להסביר את המשפטים במילים שלהם ולהדגים אותם. למשל, לגבי המשפט הראשון - לבקש מן התלמידים לתת דוגמאות לתכליות עבורן כדאי לחיות במצב הזה (הישרדות אישית, איחוד עם המשפחה, הקמת משפחה מחדש, נקמה, מתן עדות, וכמובן כל תכלית שאדם מצא לראוי לחיות למענה).

לגבי המשפט השני, ניתן לשאול את התלמידים - מדוע דווקא במחנה, יש קשר בין המצב הנפשי של האדם (היעדר תקווה ותכלית) ובין גורלו הפיזי (שנחרץ במהרה)?

התשובה לשאלה היא שבדרך כלל יש קשר בין מצב נפשי למצב פיזי, אך החיים במחנה הם מקרה כל כך קיצוני, בו אדם צריך להשקיע את כל כוחותיו הפיזיים והנפשיים בתנאי רעב, צמא וחולי, על מנת לשרוד. לכן, ברגע שמבחינה נפשית ורגשית אדם לא מוצא יותר תכלית, מגיעה גם החולשה הפיזית, וחוסר המוטיבציה לשרוד.



### ויקטור פראנקל: טקסט שני – עמוד 253

הטקסט השני מדגים את הרעיון המרכזי של פראנקל על ידי סיפורו של פי' (מפאת כבודו לא רצה להזכיר את שמו), שנחשב ל'זקן הבלוק' (כדאי להפנות את התלמידים לתמונות בעמוד 254, הממחישות את הכוונה ב'בלוק').

”בלוק” במחנה BIIa שבבירקנאו

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

אנו ממליצים לתת לתלמידים לקרוא בזוגות/ חברות ומענה על השאלות המלוות ביחד בזוגות. יש לשים לב לשאלות 4,5,6 הדורשות מן התלמידים חשיבה שהיא מעבר להבנת הנקרא או הבעת דעה.

**התשובה לשאלה מספר 4** היא שפרנקל מציין שאכן, באופן אירוני, הנבואה שניתנה ל-פ' בחלומו אכן התגשמה, עבורו. מכיוון ש-פ' מת בסוף חודש מארס, אכן עבורו המלחמה והסבל הסתיימו.

**שאלה מספר 5** היא אמנם שאלה המבקשת מן התלמידים את דעתם האישית, אך חשוב להפנות אותם שוב לעמ' 222, לטקסט של ז'אן אמרי. אמרי כותב שם על הפחד ששולט בחייו של המעונה, ועל העובדה ש"עקרון התקווה" (אשר אפיין את המסורת ההומניסטית המערבית) אינו שולט יותר בחייו של המעונה. על פניו, נדמה כי הטקסטים עומדים בניגודיות זה אל מול זה. פרנקל מבקש למצוא משמעות, תכלית ותקווה שתחזיק את האסיר בתוך התופת והעינויים. אמרי, לפחות על פי שורות אלו, מתקשה לראות כיצד הדבר אפשרי.<sup>29</sup>

**שאלה מספר 6** מעמידה בפני התלמידים דרישה - להוכיח שהגותו של פרנקל היא הגות קיומית. אנו ממליצים בחלק זה להפריד את העבודה בזוגות ולתת לכל תלמיד לענות בעצמו. זוהי הזדמנות מצוינת לעבוד עם התלמידים על מיומנויות כתיבה, כתיבת טיעון, ביסוס וכדומה.

אנו ממליצים להפנות את התלמידים גם ל**פרק שביעי** ולעיין שוב במבוא להגות קיומית המופיע לפני הטקסטים של הרב סולובייצ'יק.

כאמור, הנשיאה בעול הסבל, הבחירה לתת משמעות לחיים, ייעוד ותקווה, הניסיון לחיפוש הקול האוטנטי, התכלית המיוחדת לאינדיבידואל - כל אלו הם מוטיבים מרכזיים בהגות הקיומית ושזורים לאורכה ולרוחבה של שיטת פרנקל, לדוגמה:

- **'קיום קודם למהות'** - השאלה 'מהם הגורמים לשואה' או 'כיצד ייתכן שהשואה התרחשה' אינן השאלות החשובות, כי אין עליהן תשובות ברורות והן אף גורמת לדכדוך ותחושת אובדן דרך.
- חשוב יותר להתמודד עם המציאות, למצוא דרך להתקיים במציאות בלתי נתפסת ובלתי נסבלת – גם אם דרך בניית מציאות חלופית-נפשית/פנימית.
- **'בחירה וחירות'**: פראנקל מדגיש בדבריו את האפשרות של האדם לבחור את מחשבותיו והרהוריו, גם במקרה הקיצוני ביותר של אובדן חירות פיזית ונפשית.
- דוגמה קיצונית לנושא הבחירה החופשית היא ההבנה שבני האדם הם שהובילו אל תאי הגזים מחד, ובני אדם הם אלו שנכנסו אליהם ושירת "שמע ישראל" על שפתותיהם מאידך.

<sup>29</sup> יש לציין שהקטע המובא של אמרי הוא קטע קצר מתוך הספר "מעבר לאשמה ולכפרה" שם אמרי מפתח טיעונים נוספים שניתנים להשוואה עם פרנקל, למשל על החסרונות של להיות אינטלקטואל במחנה. בכל מקרה, התלמידים לא נחפשים לרוחב היריעה של אמרי ולכן על ההשוואה להיות מצומצמת, אלא אם כמובן המורה בוחר להרחיב.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

• **אותנטיות:** רק האדם עצמו יכול לקבוע את מטרותיו בחיים, ורק הוא לבדו יכול לחפש, ואולי אף למצוא, את המשמעות לחייו.

אדם שאכן מעניק מטרה ומשמעות לחייו, יש לו כוחות מוגברים לעמוד בסבל קשה מול מכשולים גדולים. לדוגמה: זקן הבלוק, שהאמין שבתאריך מסוים ישחררו את המחנה והמלחמה תסתיים – התייאש כאשר התאריך עבר, החלשת נפשו גרמה להחלשת הגוף, והוא מת בו-ביום.

ניתן לבקש מהתלמידים להשוות בין דברי **פראנקל** על 'הכוח הפנימי לבין רעיון 'הריבונות האנושית' שמציע **הרב ברקוביץ'** (עמוד 237): שניהם מדברים על עמידה נוכח רוע אולטימטיבי, ומצב שבו אין לאדם יכולת לשנות את גורלו הפיזי ולהציל א גופו ונפשו מעינויים. יחד עם זאת, שניהם מדגישים את הכוח של העולם הפנימי שיש באדם – שבו אף אחד מבחוץ לא יכול לפגוע. שיח פנימי, העלאת זיכרונות אישיים, חלומות ותקווה הינם דחף ששום כוח חיצוני, כולל הנאצים, לא יכולים להרוס ולדרוס.

### ויקטור פראנקל: טקסט שלישי – עמוד 255

קטע זה עוסק בחשיבות של רגש **האהבה**. ניתן ללמדו במליאה או בזוגות בכיתה.

פראנקל מספר על צעדת אסירים ארוכה שבה צעד מחוץ למחנה, ועל אף הקור והמכות הנמרצות של השומרים, הוא ראה בעיניו רוחו את דמותה של אשתו, משיבה על שאלותיו, מחייכת ומביטה. פראנקל מתאר את המחזה הזה כמעין התגלות של אמת עמוקה: **האהבה היא המטרה הנעלה ביותר והסופית אליה שואף האדם**. ניתן אף לומר שדווקא בתנאי קיצון אלו, מתגלה האמת הפשוטה הזו. גם כשאדם איבד כבר לחלוטין את גופו ומותו קרב, **האהבה יכולה להושיע אותו**. פראנקל אף מציין כי בתנאים אלו, לא בטוח שזה משנה האם מושא האהבה עדיין בחיים או לא, משום שהרגש הוא כה עוצמתי. יש לציין שאשתו של פראנקל, טילי (גרוסר) פראנקל, אכן נספתה. הם התחתנו ב-1941 ודרכיהם כבר נפרדו ב-1942. לאחר המלחמה, פראנקל נישא בשנית.

**התשובה לשאלה מספר 5** יכולה להיות הישרדות פיזית (צורך ביולוגי בסיסי - לשרוד בכל מחיר) או אולי מטרת נקמה כלפי המתעללים בך. בכל מקרה, אכן יש איזושהו פער בין מציאות החיים הדלה, העלובה והאכזרית של המחנה, לבין הנשגבות והעדינות של האהבה.

**בשאלה 6** התלמידים מתבקשים להסביר את דבריו של פראנקל בדבר היותה של האהבה המטרה הסופית והנעלה ביותר בחייו של האדם. אנחנו ממליצים להתעכב על שאלה זו ולא להסתפק בתשובות שטחיות.

ניתן בהחלט לשאול את התלמידים - **מדוע דווקא אהבה?**

יש עוד המון דברים שניתן לחשוב עליהם בהקשר הנפשי של אסיר במחנה - הרצון לנקום, הרצון להבריא, הרצון לחזור וליצור, הרצון לא לפחד יותר, ועוד... מה יש באהבה שדווקא בה פרנקל מוצא את האיכות הגואלת הזו?

שאלו את התלמידים האם יש בחייהם קשר אהבה כלשהו (רומנטי או לא) שעוזר להם במצב קושי וסבל? שעצם המודעות אליו יש בה נחמה ואולי אף גאולה מן הקושי?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)



# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**הצעה לשאלת סיכום:** אלו דרכים מציע ויקטור פרנקל להתמודדות עם הסבל?

א. **משמעות** – פראנקל מצטט את ניטשה: "מי שיש לו איזה 'למה' שלמענו יחיה, יוכל לשאת כמעט כל 'איך' " כלומר: מי שמרגיש שיש לו מטרה בחיים, מי שמוצא משמעות לחייו (גם באופן כללי, וגם במטרות-ביניים כמו להוציא תעודת בגרות טובה, לסיים קורס בצבא) – הוא מחושל, יוכל להתמודד כמעט עם כל מכשול.

ב. **דמיון / זיכרונות**: אדם יכול להשתמש בדמיון שלו ועל ידי כך הוא יכול להתמודד עם קשיים, תסכול ופחד. העלאה בדמיון של זיכרונות מחיים נורמליים ויומיומיים, יכולים לעזור לאדם להתנתק ממציאות של סבל ולהעבירו בכוח דמיונו לעולם אחר. רוחו ונפשו של האדם הם המקום היחיד שבו האדם חופשי, גם במציאות הכי אימה ומדכאת. בצורה זו האדם בונה לעצמו מציאות חלופית. כאן המקום של הבחירה החופשית של האדם, גם אם הוא אסיר שאין לו שום זכויות ובחירה לגבי המציאות הפיזית בה הוא נתון.

ג. **אהבה** – לאהבה, ואפילו לזיכרון של אהבה, יש כוח מושיע ומרפא. בזמן מצוקה וסבל, מחשבות חיוביות על אדם אהוב יכולות להביא אושר לאדם גם במקום האיום ביותר, וגם כאשר אינו חי במציאות של אהבה.

### חלק ה: שאלות על זיכרון השואה

עד כה הלימוד נסב סביב שאלות בהיבטים מגוונים: תיאולוגיות, רוחניות, פילוסופיות ופסיכולוגיות. החלק החמישי של הפרק עוסק בשאלת **עיצוב זיכרון השואה**.

#### רקע למורה: הבניית זיכרון השואה

למעשה, אפשר לראות בעיצוב והבניית זיכרון השואה כמצע המרכזי דרכו באות לידי ביטוי התשובות השונות לשאלות הקודמות שהעסיקו את התלמידים בפרק זה. במילים אחרות - ניתן להבין דרך בחינת זיכרון השואה של כל זרם/מגזר בעולם היהודי את התשובות השונות שהקולקטיב נותן לשאלות הפילוסופיות/תיאולוגיות/פסיכולוגיות העולות מן השואה. למשל, ייתכן שבמגזרים בעלי חשיבה אוניברסלית-הומניסטית ידגישו יותר את ההיבט האוניברסלי של השואה כרצח עם, ואת הלקחים שעל העולם להבין כדי שתופעה כזו לא תחזור על עצמה בעתיד, ובמגזר בעל חשיבה פרטיקולרית יותר, כגון המגזר החרדי, דווקא ידגישו את המאורעות השונים אשר פקדו את עם ישראל לאורך הגלות. בראשון ייתכנו תפילות כמובן, אך הן לא יהיו בעלות אותו מטען תיאולוגי גדוש כמו בשני.<sup>30</sup>

<sup>30</sup> להרחבה, קראו למשל את מאמרו של רוני שטאובר על הויכוח שניטש בשנות החמישים בין השמאל הציוני ובין הציונות הדתית על מועד יום הזיכרון לשואה ולגבורה. [לקריאה לחצו כאן](#). כמו כן, ניתן לקרוא את מאמרה של רחלי איבנבום בנושא החברה החרדית וזיכרון השואה.

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

### המלצה לצפייה בכיתה :

✓ פרק ראשון בסדרה "העם הנבחר" בהנחיית ירון לונדון. הנושא: זיכרון השואה. [לצפייה לחצו כאן](#). ניתן למשל לתת לתלמידים לבחור שתי דמויות שדבריהם עניינו אותם ולסכם אותם ועליהם בקצרה. המטרה בצפייה היא לערער את המובנות מאליה של זיכרון השואה. גם הזיכרון הקולקטיבי של אירוע כמו השואה הוא קרקע למאבקים אידיאולוגיים שונים.

### מיכל גוברין - "מול פני הרוע" : מחשבות על ביקור באושוויץ (עמ' 259-257)

#### רקע למורה :

מומלץ לקרוא על דמותה של פרופ' מיכל גוברין. ניתן למצוא מידע נוסף [בערך הוויקיפדיה שלה](#). מומלץ גם לצפות בתוכנית "בין השמשות", בה דב אלבוים מראיין את מיכל גוברין בנושא זיכרון יציאת מצרים וזיכרון השואה.

פרופ' גוברין ערכה גם את חוברת "ההתכנסות" המציעה מודל אלטרנטיבי לעיצוב טקסי יום הזיכרון לשואה, מתוך ניסיון לחשוב על זיכרון השואה העתידי ועל צורות הולמות של ביטוי ערכים שונים בהקשר לשואה. לקריאה בחוברת [לחצו כאן](#). להאזנה לראיון בגלג"צ עם פרופ' גוברין, [לחצו כאן](#).

הטקסט המופיע בספר נכתב לאחר ביקורה השני של גוברין באושוויץ. חשוב להסב את תשומת הלב של התלמידים לעובדה שלמעשה מאז 1947, שנתיים לאחר סיום המלחמה, אושוויץ, אתר הרצח הגדול ביותר בהיסטוריה האנושית, הוא מוזיאון. עובדה זו לא זרה כמובן לתלמידים, אך כדאי לרגע להרהר בה ולערער את המובנות מאליה של עובדה זו. יש אינספור דוגמאות לאתרי רצח המוניים, הן בתקופת מלחמת העולם השנייה והשואה והן בתקופת אחרות, שלא נשאר שום זכר למאורעות שהתרחשו שם, או שנשארה אנדרטה קטנה. מחנה סוביבור מהווה דוגמה מובהקת לכך - מחנה השמדה בו נרצחו באופן שיטתי כמעט רבע מיליון גברים, נשים וטף, ופורק לאחר מרד האסירים באוקטובר 1943. כיום, במקום בו נרצחו כמעט רבע מיליון איש מתוך ששת המיליונים, עומדות מספר אנדרטאות.<sup>31</sup> אין זה מובן מאליו כלל שאתר רצח עצמו, כגון מחנה השמדה, הופך להיות מוזיאון.

שני המוזיאונים המרכזיים בנושא השואה נמצאים דווקא בירושלים ובוושינגטון, ארה"ב.

---

[לקריאה לחצו כאן](#). לסקירות קצרות בנושא מערכת החינוך וזיכרון השואה ניתן לקרוא בערך הויקיפדיה "[זכרון השואה בישראל](#)" ובכתבת עיתון של שירה קדרי עובדיה על [גלגוליו של החינוך לזכרון השואה במערכת החינוך](#).

<sup>31</sup> ראו למשל הרצאתו של מר יורם חיימי אשר מנהל את פרויקט החפירות הארכיאולוגיות בסוביבור. [לצפייה לחצו כאן](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

**ניתן לשאול את התלמידים** - מה היתרונות של להפוך את רצח כגון אושוויץ למוזיאון, למקום המקבל תיירים לסיורים מאורגנים? האם יש חסרונות?<sup>32</sup>

סביר יותר שהתלמידים יציפו מספר יתרונות כגון:

שימור של המקום עוזר במאבק נגד הכחשת השואה, לשמר את המקום זהו אקט של כבוד כלפי הנרצחים, הפיכת המקום למוזיאון עוזר בחינוך נגד שנאה וגזענות.

אם התלמידים לא מעלים חסרון, ניתן להעלות את החסרונות הבאים:

מדובר בעצם באתר רצח המוני ולכן לא ראוי שהוא יהפוך למקום עלייה לרגל ותיירות (חשבו למשל על סיורי הפשע בדרום תל אביב של בוקי נאה ועוד), בהקשר של חינוך הנוער - המקום מייצג אכזריות ואללימות קשים מדי ולכן לא כדאי לחשוף את נפש התלמידים למקום הזה באופן פיזי.

הדיון הקצר באתר/חסרונות אמור להוות גירוי ראשוני לטקסט של מיכל גוברין. סביר שהתלמידים יהיו קשובים יותר וערניים יותר לנימה הביקורתית שעולה מן הטקסט.

כאמור, גוברין כותבת על הקושי שעלה לה בזמן סיור עם בתה במחנה אושוויץ - האם ייתכן והעמדת המחנה כמוזיאון מנציחה דווקא את רוע, הגאוניות שבו? הרי מה שנשאר באושוויץ זה האדריכלות ולוח הזמנים של מחנה ההשמדה המתוחכם ביותר שהמשטר הנאצי בנה. המקום ריק מקורבנות, ריק מכל מנעד התגובות האנושיות של מעל מיליון איש שנספו שם. גוברין למעשה שואלת - האם זוהי אנדרטה למתים או אנדרטה לגאוניות המרצחים? כמוכן שבאופן מודע ורשמי זוהי אנדרטה לקורבנות המחנה, אך גוברין טוענת שהסיור במבנים, בהבנת סדר היום של המחנה, כל אלו עלולים למחוק את האנושיות של האסירים ולהשאיר על כנה את גאוניות תעשיית המוות של המרצחים. במידה מסוימת, יש כאן המשך של המחיקה והדה-הומניזציה שעברו האסירים מרגע ירידתם מהרכבות.

גוברין טוענת שהמגמה העדכנית של מוזיאונים ברחבי העולם היא להגביר את קולו של האדם, את שלל תגובותיו לאללימות ולשטניות הנאצית. פרויקט איסוף השמות ודפי העד של "יד ושם" הוא דוגמה מובהקת לכך.

האם ייתכן כי "עלייה לרגל" למחנות ההשמדה עצמם אינם הכרחיים? ואולי אף מזיקים, כי בסופו של דבר, הם לא יותר מאשר בתי קברות גדולים, או במקרה הגרוע - אנדרטה לגאוניות של הרוע.

הקטע מסתיים בניסיון לשרטט את האתוס הראוי לזיכרון השואה בכלל ובהקשר לביקור במחנות השמדה בפרט. אושוויץ אמור להיות מקום שבו אנשים מכל קצוות תבל מגיעים על מנת לשמוע את קולות בני האדם, לראות את המקום בו "קבור סיפורה של האנושות" כולה, ולנצור את אותם קולות בליבו על מנת שילמד לעתיד, לצמתים המוסריים השונים בחייו.

<sup>32</sup> ניתן להתייחס לשאלה זו גם בהקשר [לפרק הראשון בסדרה "העם הנבחר" של ירון לונדון](#). במיוחד בכל הקשור לשיחה עם פרופ' יהודה אלקנה על מאמרו מעורר המחלוקת "בזכות השכחה" (דקה 07:50).

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

גוברין אף כותבת שבאשוויץ, או אם נרצה, על זיכרון השואה, מתנהל מאבק על הזיכרון, ומאבק על נפש האדם וערכיה. זהו קרב מוסרי-ערכי שיקבע את גורלה של האנושות. זיכרון השואה וזיכרון אושוויץ אמורים להפוך להגדה חדשה, אוניברסלית, לכלל האנושות, שדרכה כל דור ודור חייב להסיק את המסקנות המוסריות המתבקשות מזיכרון השואה.

### נתייחס למספר שאלות המלוות את הקטע (עמ' 259):

אם חלק מתלמידי הכיתה נסעו לפולין כבר, כדאי להתעכב על **שאלה מספר 4**. סביר שרוב התלמידים לא יזדהו עם נימת הביקורת שיש בטקסט. אך כדאי להציף גם שאלה נוספת- האם יש משהו בסיור שם שגרם למישהו להרגיש אי נוחות? (ריבוי התמונות באינסטגרם לדוגמא, התנהגות חלק מן התלמידים, מדריך ש"לחץ חזק מדי", פירוש פרטיקולרי/אוניברסלי מדי של הסיור ועוד...)

**שאלה מספר 5** דורשת מן התלמיד ידע מוקדם כלשהו על זיכרון השואה בחברה הישראלית, או לכל הפחות חשיבה רפלקטיבית אודות זיכרון השואה כפי שהוא חווה אותו. מספר נקודות שניתן להתייחס אליהן: מוזיאון "יד שם" - האם הוא מעוצב ברוח הדברים של הטקסט? טקסי בית ספר, טקסים ממלכתיים - האם המסר שלהם הוא מתמקד באדם? בלאום? גם וגם? **מהן המסקנות שמוסקות בישראל מזיכרון השואה?** האם הן דומות ברוחן לטענת גוברין? או שאולי גם אליהם מופנים חצי הביקורת שלה?

**בשאלה מספר 6** – שאלה חשובה ומהותית במיוחד - התלמיד נדרש להסביר את הפרפרזה שעושה גוברין על המשפט "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". כפי שיציאת מצרים אמורה להיות זיכרון חי המלווה את היחיד ואת העם בהחלטותיו בחיים (בעיקר בדגש המוסרי - יחס לגר למשל) כך זיכרון השואה, או זיכרון אושוויץ אמור ללוות את האנושות כולה, כקול מצווה ומחייב - לזכור תמיד את התהומות שאליהם בני אדם יכולים להגיע ולעשות הכול כדי להימנע מהם. זהו מסר אוניברסלי מובהק.

**ניתן להוסיף ולשאל את התלמידים באילו דרכים נקטו חז"ל כדי שזיכרון היציאה מעבדות לחרות יישאר ויישמר במהלך 3,000 שנה, והאם לדעתם זיכרון השואה אף הוא יישמר מאות שנים?**

**בשאלה מספר 7** מתבקש התלמיד לחשוב - כיצד דבריה של גוברין מהווים התמודדות עם הרע בעולם. כמו כן, לקשר את המסר העולה מן הטקסט של גוברין לדרך התמודדות עם הרע והרוע של אחד ההוגים אשר נלמדו בפרק.

דבריה של גוברין מהווים התמודדות עם הרע והרוע (השואה) בכך שהם מבקשים ללמוד מהם מסר אוניברסלי-מוסרי. גוברין מבקשת מן הקורא לא להימשך אחר הגאונות של הרוע כפי שבאה לידי ביטוי ב"תעשיית המוות" של מחנה אושוויץ, אלא תמיד לזכור את האדם שנרמס שם, ולהסיק מכך את המסקנות המוסריות המתבקשות. היא אינה מבקשת להסביר את הרע או את הרוע, אלא להבין כיצד **זיכרון הרע והרוע** הזה מתפקד בהקשר התרבותי בהווה ובעתיד.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)

# מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

## פרק שמיני – תגובות הגותיות לשואה

ניתן להשוות דבריה למסרים הקיומיים של **ויקטור פראנקל** (המוזכר גם בטקסט), או לסוף דבריו של **האנס יונס** בדבר אחריותו של האדם להשגיח שבנתיבי חייו לא יתרחש כזה רוע שוב. גם את דבריה של **אתי הילסום** ניתן לקשר לטקסט. הנקודות המשיקות בין הטקסטים יהיו לרוב - חשיבה קיומית, מציאת משמעות מוסרית נוכח הרוע, תקווה, אמונה באנושות, חשיבה לא אורתודוקסית בקשר לשאלת האמונה והשואה ועוד.

### פעילות סיכום הפרק - עמוד 260

פרק זה קשה, בעיקר מבחינה נפשית. אנו מציעים כסיום לפרק לחלק את הכיתה לקבוצות על פי הוגי הדעות שנלמדו, וכל אחד מחברי הקבוצה יביא לשיעור דף בו כתב / צייר / העתיק או הדפיס משהו שמבטא את הטקסט / או ציטוט ממנו / או את הביוגרפיה של הכותב.

בסופו של דבר ניתן לעשות קולאז' של כל דפי התלמידים, ולבחור ביחד כותרת.

הדיון לגבי הכותרת, כשהמוצג עומד לנגד עיני התלמידים – יכול לשמש סיכום של ממש ולשקף מה המשותף לכל הדפים, או לחלופין, מהו הרעיון המרכזי שהכיתה רוצה להדגיש כתוצאה מלמידת הטקסטים שבפרק.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: [taliaag@education.gov.il](mailto:taliaag@education.gov.il)